

HİLAFETİN OSMANLIYA DEVRİ MESELESİ VE BUNA DAİR BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ*

Uğur DEMİR**

ÖZET

Bu çalışma temelde iki bölümden oluşur. Birinci bölümde Mısır'daki son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil'in hilafeti Yavuz Sultan Selim'e devrettiğine dair bugüne kadar tespit edilen kaynaklar ele alındı. Bu minvalde Şaban-ı Şifâî, Şehrizâde Mehmed Mouredge d'Ohsson, Ahmed Cevdet Paşa, Müverrih Atâ, Redhous ve diğer 19. yüzyıl müelliflerinin görüşleri özetlendi. Çalışmanın ikinci bölümünde ise hilafetin devrine dair doğrudan veya dolaylı olarak bilgi veren ve bugüne kadar üzerinde durulmayan kaynaklar ele alındı. Bu bölümde, 16. yüzyıldan itibaren hem Osmanlı hem de Avrupa kaynaklarında hilafetin devrine dair güçlü imaların mevcut olduğu; bu kaynaklarda devirle ilgili imaların 1518 yılından değil de 1516 yılından itibaren başlatıldığı; hilafetin devri bahsinin yalnızca Yavuz Sultan Selim için değil Kanuni Sultan Süleyman için de dile getirildiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Hilafet, Yavuz Sultan Selim, III. Mütevekkil, Kanuni Sultan Süleyman

* Makalenin Geliş Tarihi: 10.12.2018 / Kabul Tarihi: 10.03.2019

Burada hassaten “devri” kelimesini kullanmayı tercih ettik. Çünkü makalede “devri” ile ilgili tartışmalar üzerinde durduk. Böyle bir tercihte bulunmamızda, artık literatürde meselenin bu kelime ile özdeşleştirilmiş olması da etkili oldu. Buna mukabil, metin içerisinde “devri” kelimesi kadar “intikali” kelimesiyle izah edilebilecek bölümlerin de bulunduğunu belirtmeliyim. Bu vesileyle “intikali” kelimesinin daha geniş bir perspektif sunduğunu, Osmanlı hilafetini ve bunun Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren nasıl bir değişime uğradığını izah etmede daha doğru bir tercih olacağını itiraf etmem gerekir. Zira, “devir-teslim” kurgusu ile nihayetinde Yavuz Sultan Selim'in hilafeti III. Mütevekkil'den devr alıp almadığı gibi kısır bir tartışmaya bizi mahkum ederken, “intikali” kurgusu Osmanlı sultanlarının ne zamandan itibaren halife unvanını kullandığından, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden itibaren nasıl bir değişime uğrandığına, klasik anlamıyla Osmanlı sultanlarının halife olduğunu savunan müelliflerin bunu nasıl delillendirdiklerine ve bu delillerin değişim şekillerine veya devamlılıklarına varana kadar geniş bir bakış açısı imkânı vermektedir. Türkiye’de konunun “devir” kelimesinin dar dünyasına irca edilmiş olması Osmanlı hilafeti meselesini izah etmedeki temel sıkıntılardan biridir.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ugur.demir@marmara.edu.tr

Giriş

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'daki son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil'den¹ hilafeti devr alıp almadığı tartışması artık lüzumsuz bir mesele olarak görülmektedir. Zira böyle bir devir teslimin hiçbir şekilde söz konusu olmadığı; bu söylemin 18. yüzyıldan itibaren dillendirilmeye başlandığı neredeyse herkesin üzerinde ittifak ettiği bir hakikat (!) olarak kabul edildi. Uzun bir süre bu (uydurma!) bilginin ilk defa Mauredge d'Ohsson tarafından yazıldığı ileri sürüldü.² Buna mukabil Feridun Emecen tarafından konuyla ilgili kaleme alınan bir makalede bu bilginin d'Ohsson'dan önce 18. yüzyılın başlarında literatüre girdiği savunuldu.³ Her ne kadar Emecen'in çalışması mevzuuya dair son zamanlardaki en önemli tespitlerden biri olsa da hilafetin devri meselesinde hâlâ cevaplandırılması gereken birçok sual mevcuttur.

¹ Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil'in Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerindeki hayatı için bk. Uğur Demir, "Osmanlı Hilafeti ve Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil (1516-1543)", *İslâm'da Hilafet Düşüncesi ve Müessesesi: Tarihi Arka Plan ve Gelecek Tasavvuru*, ed. Mustafa S. Küçükaşcı, Ali Satan, Abdulkadir Macit, İstanbul 2019.

² Bu iddiayı ileri sürenlerin başlıcaları için bk. Vasilij Vladimiroviç Barthold, *İslâm'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2006; Sir Thomas W. Arnold, *The Caliphate*, Oxford 1924, s. 143-147; Halil Edhem Bey, "Mısır'ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II. Adına Çorlu'da Bulunan Bir Kitabe", İstanbul 1935, s. 37-46; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 2016; Faruk Sümer, "Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?", *Belleten*, LVI/217 (Ankara 1992), s. 675-701. Arnold, Abbasi halifesinden hilafetin devr alınmadığını ve Osmanlı sultanlarının kendilerini bu manada Abbasi hilafetinin devam ettiricisi olarak görmediklerini ispat etmek için Osmanlı sikkelerinin hiç birinde "halife", "imam" veya "emirülmüminin" unvanlarının kullanılmadığını ileri sürer (s. 148). Buna mukabil Osmanlı hilafetinin yeniden tartışma konusu olduğu II. Mahmud döneminde basılan sikkelerde "dârü'l-hilâfetü'l-aliyye" ve "dârü'l-hilâfetü's-seniyye" yazılmış ve bunlar halk arasında "surre altını" olarak tesmiye edilmiştir (*Osmanlı Tarihi (Ahmet Rasim) C.1, Metin-Tahlil-İndeks*, haz. Murat Tan, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. s. 204).

³ Feridun M. Emecen, "Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifai ve Şehrizade Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. F.M. Emecen-İ.Keskin-A. Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013, s. 561-574.

Biz bu çalışmada öncelikle hilafetin devr alındığına dair bilgi veren ve araştırmacılar tarafından tespit edilen eserleri ele alarak bir literatür değerlendirmesi yapacağız.⁴ Bundan maksadımız bugüne kadar hilafetin devri meselesinde kullandığımız kaynakların neler olduklarını, bunların ne tür bilgiler verdiklerini, bu bilgilerin kaynağının veya kaynaklarının neler olabileceğini ve bu eserlerde birbirlerinden aktarmalar yapılırken ne tür tahrifatlar yapıldığını ortaya koymaktır.

Çalışmamızda ikinci olarak hilafetin devri meselesinde bugüne kadar ihmal edilen 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı kaynakları ile bu eserlerde hilafetin devrine dair doğrudan veya dolaylı olarak neler yazıldığını ve bu yazılanların sonraki dönem müelliflerini nasıl etkilemiş olabileceğini belirlemeye çalışacağız.

Çalışmanın son bölümünde ise hilafetin devri tartışmalarında Türkiye’de şimdiye kadar gözden kaçan 16. yüzyıldaki bir Avrupa kaynağını ele alacağız. Böylece hem bir literatür değerlendirmesi yapacak hem de hilafetin devri meselesinde ilk bilgilerin zannedilenin aksine 16. yüzyılda literatüre girdiği; buna dair imaların daha Mısır fethedilmeden evvel ifade edilmeye başlandığı; hilafet konusunda müelliflerin dayandıkları farklı mesnetler ve devir-teslim meselesinde bugüne kadar ihmal edilen Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki bazı gelişmeler üzerinde durarak hilafet tartışmalarındaki önemini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Kim Ne Dedi?

Son yapılan araştırmalara göre hilafetin Yavuz Sultan Selim’e devredildiğine dair en eski bilgiler Şaban-ı Şifai’nin *Fezâil-i Âl-i Osman* adlı 1704’te III. Ahmed’e sunduğu eserinde yer alır. Şaban-ı Şifai’nin bu eseri aslında Şeyh Mer’î b. Yusuf el-Kermi’nin *Kalâidü’l-ıkyân fî Fezâl-i Âli Osman* adlı II. Osman’a sunduğu Arapça eserinin Türkçe’ye tercümesi olmakla birlikte,

⁴ Osmanlı hilafetine dair kaleme alınan çalışmalarla ilgili olarak daha önce Ş. Tufan Buzpınar tarafından da bir literatür değerlendirmesi yapılmıştır (“Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 (İstanbul 2004), s. 113-131). Bizim çalışmamızda ise Osmanlı hilafetinin geneline değil de hilafetin devri ile ilgili yazılanlara dair literatür üzerinde durulacaktır.

Mer'î'nin yazmadığı kısımları da ihtiva eder.⁵ Bu ilave kısımlardan biri de Yavuz'un hilafeti devraldığı bahsidir.⁶

Şaban-ı Şifâî, Osmanlı sultanlarının Abbasi halifelerinin devamı olduğunu savunur ve bunun için de İbnü'l-Arabî'nin *Muhâdaratü'l-Ebrâr ve Müsâmeretü'l-ahyâr* adlı eserini mesnet olarak gösterir.⁷ Şifâî, Mer'î'nin eserine “minhu” kaydıyla yaptığı bir ilavede şunları yazar: “Mu'teberâtı tahrîr olunduğı üzere hulefâ-i Abbâsiyândan bir ırk-ı kerîm diyâr-ı Mısır'da mukim olup hilâfet ve saltanat iddi'asında olmadukları ecilden selâtin-i Mısır ol dûdmân-ı sa'âdet-iktirâna ta'zîm ve tekrîm ile mu'âmele eyledikleri ecilden evlâd u evlâdları mu'azzez ve mükerrer rüzgâr geçürürler idi. Mezbûr Ferec asrında ol ırk-ı tâhirden [Ebulfazl Abbas ba'zı kavilde El-Müstemsik Billah Ya'kub bin Mütevekkil Alellah Abdülazîz] nâm bir devletli devlet-hayân-ı müste'âdda mevcûd bulunmağla Ferec'in ibrâmı ile ol ma'rekede ma'an bulunup hîn-i inhizâmıda ümerân-ı mezbûrânın pençelerine düşmüş idi. Şam'da Ferec'i katl idenler bunlardan bi'at edüp ta'zîm ile Mısır'a getirmişler idi. Yine Emir Şeyh Müeyyed Mahmud hased edüp hal' eyledi. [Ba'zı ahvâli dahi hulefâ-i Abbâsiyye intihâsı mahallinde zıkr olunmuştur, ankarîb ma'lûm olur. Ol ecilden bu mecmû'a nazar-ı evvellerine muzahhar olup istinsâh dahi olunmak murâd-ı şerîfleri olan fuhûlden memûldür ki hâişde yazılan

⁵ Şifâî'nin *Fezâil*'inin müellif nüshası olduğu düşünülen nüsha için bk. Nuruosmaniye Ktp., nr. 3404. Mer'î'nin *Fezâil*'i ve Şâban-ı Şifâî'nin bu eserin tercümesinde yaptığı ilaveler hakkında bk. Eyüp Öztürk, *Osmanlı Tarihçiliğinde Fezâil Edebiyatı* (Mer'î b. Yusuf'un *Kalâidü'l-İkyân fî Fezâili Âli Osman Örneği*), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004; Eyüp Öztürk, “Araplar ve Osmanlı Hanedanı: Mer'î b. Yusuf Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2) 2011), s. 241-276; *Osman Oğulları'nın Menşei ve Üstün Vasıfları*, yay. haz. A. Rıza Karabulut, Ankara 2008.

⁶ Feridun M. Emecen, “Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrizade Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar”, s. 563-564.

⁷ Feridun M. Emecen, Şaban-ı Şifâî'nin “Şeyh-i Ekber” olarak tanımladığı kişinin Mer'î olduğunu yazar. Bu yanlış, makalenin başka yerlerinde de devam eder (“Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrizade Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar”, s. 565-566). Buna mukabil bu kişinin İbnü'l-Arabî olduğu kesindir. İbnü'l-Arabî'nin *Müsâmere* adlı eseri Osmanlı müellifleri tarafından zaman zaman hilafet meselelerinde müracat edilen kaynakların başında gelir. Bu minvalde bk. Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet* (Tahlil ve Tenkitli Metin), haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002, s. 2.

ahvâlin tahrîrine himmet buyuralar. Zîrâ ifâde cihetiyle cümle mesâbesinde kitâbet olunmuşdur.]”⁸

Şifai’nin eserinde Merî’nin yazdıklarına ilave yapılan ve Yavuz’un hilafeti devraldığını beyan eden kısım ise şöyledir: “...saltanat iddi’asında olmayıp mahrûse-i Mısır’da âsûde olmak istid’â etmekle ta’yîn ve ta’yinât virilüp evlâd-ı evlâdına mu’azzez ve mükerrem ta’ayyüş eylediler, anlardan Kayıtbay asrında hayatta bulunup el-Mütevekkil Alellah Abdülaziz b. Yakub’dan le’alle bey’at olunduğı zikr olunmuşıdı, ba’dehu Sultân Selim Hân hazretleri Mısır’ı feth eyledikde anlardan **[el-Müstemsik Billah Yakub hayatta bulunmağın]** anlara ikrâm eyleyüp ol dahi hüsn-i rızâsıyla hilâfeti ol sultân-ı mücâhidîne ferâgat eyledi. **[el-Müstemsik Billah Ya’kub, mezbûr el-Mütevekkil Alellah Abdülaziz’in ferzend-i ercümendi olmak üzeredir. El-ilm-i indellahu te’âlâ].** **[Husûs-ı mezbûr mu’teberândan mastûrdur, binâen alâ zâlik hurûc-ı Mehdi’ye değin hilâfet-i Abbasiyye bekâsına nakl olunan âsâr-ı adîde bi’l-vekâle sahîh olup inşaallahu te’âlâ selâtin-i Osman’ın teslîmi anların teslîmi olmuş olur]...**”⁹

⁸ Şifai, *Fezâil*, vr. 42b. Burada Ebulfazl Abbas bin Mütevekkil’in Memlük Sultanı Ferec (1399-1412) ile birlikte 1412’de Şamâ götürülmesi anlatılmaktadır. *Fezâil*’in 1149/1736 yılında yapılan bir istinsah nüshasında derkenarlar ana metne dahil edilmiştir ama köşeli parantez ile gösterdiğimiz kısımlar metne alınmamıştır. İstinsah nüshada, Şifai’nin müellif nüshası olduğu düşünülen nüshanın derkenarlarında verilen bazı bilgilerdeki yanlışlar da düzeltilmiştir. Mesela müellif nüshasında Sultan Ferec’in el-Müstemsik Billah Yakub’u Şam’a götürdüğü yazılıyken istinsah nüshada bu isim Ebulfazl Abbas bin Mütevekkil olarak tashih edilmiştir (İÜ, Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 3483, vr. 53b-54a).

⁹ Şifai, *Fezâil*, vr. 61b. Bu alıntı için ayrıca bk. Emecen, “Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifai ve Şehrizade Mehmed Said’in Görüşleri Üzerine Yorumlar”, s. 566. Şifai’nin *Fezâil*’inin 1149/1736 tarihli bir istinsah nüshasında ise derkenardaki bilgiler, bazı değişiklik ve tashihler yapılmak suretiyle metne şu şekilde dahil edilmiştir: “*Amma ol halife-i güzîn saltanat arzûsunda olmayup mu’azzezen âsûde olmak recâsında olmağla refâhiyetde oldılar. İmâm [vr. 81b] Suyûtî nakli üzere tokuz yüz üç târihinde el-Müstemsik Billah cenâbına değin on beş halife karnen ba’de karn mu’azzez ve mükerrem te’ayyüş eylediler. Ba’dehu Sultân Selim Hân hazretleri Mısır’a mâlik oldukda mumâileyh el-Müstemsik Billah Ya’kub’a ikrâm-ı tâm edüp anlar dahi hüsn-i rızâlar ile hilâfeti ol sultân-ı mücâhidîne ferâgat eylediğı mu’teberâtı mastûrdur. Binâen ala zâlik hurûc-ı Mehdi’ye değin hilâfet-i Abbasiyye ma’nâsına nakl olunan âsâr-ı adîde sahîha olup inşa-Allahu’l-mevlâ selâtin-i Âl-i Osman’ın teslîmi olmuş olur. El-ilmü indellahu te’âlâ*” (İÜ, Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 3483, vr. 81a-b).

Şifai'nin müellif nüshası olduğu düşünülen ve Yavuz Sultan Selim'in hilafeti devraldığı bilgisinin yer aldığı nüshanın bazı problemleri mevcuttur. Bunların başında da derkenardaki ilavelerin kime ait olduğu meselesi gelir. Zira müellif nüshası olduğu düşünülen nüshada iki farklı kalem ilavede bulunmuştur. Özellikle yukarıda alıntı yaptığımız ikinci paragraf bu manada oldukça sıkıntılıdır. Çünkü bu paragrafta köşeli parantezle ve bolt olarak gösterdiğimiz kısımlar farklı bir kalem tarafından ve derkenar üzerinde düzeltmeler yapılmak suretiyle metne ilave edilmiştir. Bu yüzden eklenen bilgilerin Şifai'nin olduğunu iddia etmek pek mümkün gözükmemektedir. Buna mukabil alıntı yaptığımız ilk paragraf ise tamamen Şifai'nin kaleminde çıkmış gibidir.

Şaban-ı Şifai'nin veya Şifai'nin derkenarlarına ilaveler yapan kişinin hilafetin devriyle ilgili yazdıklarına dair bugüne kadar fazla yorum yapılmamış; yalnızca Şifai'nin, “Abbasilerin devamı olması bağlamında seramonik bir devir-teslim olayını icat etmeye ihtiyaç duymuş olmalıdır” yazılmıştır.¹⁰ Buna mukabil Şifai'nin bu ifadeleri üzerinde özellikle durmak gerekir. Zira müellif, burada öncelikle Memlûklere sığınan son halifenin saltanat haklarından feragat ederek buraya geldiğini, bunun Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethine kadar da devam ettiğini, yani bir saltanat-hilafet ayrımının oluştuğunu ileri sürer. Daha da önemlisi Şifai, Yavuz'un Mısır'ı fethedince burada Abbasi halifeleri soyundan gelen el-Müstemsik Billah Yakub'un hayatta olduğunu ve Sultan Selim'in de Yakub'un halifeliğini tanıdığını kaydeder. Yakub'un da daha sonra “hüsni rızasıyla hilâfeti” Yavuz'a devrettiğini böylece Selim'in şahsında hem saltanat hem de hilafetin birleştiğini yazar. Burada önemli olan ve izah edilmesi gerekli bir diğer husus da Yavuz'a hilafeti Müstemsik Billah Yakub'un devrettiğinin kaydedilmesidir. Bu bilgi, Yavuz Mısır seferine çıktığında Yakub'un değil de oğlu III. Mütevekkil'in halife olduğu dikkate alındığında önem arz eder. Yakub, 1508'de yaşlılığını gerekçe göstererek hilafet makamından ayrılmış ve yerine de oğlu III. Mütevekkil halife olmuştur. Öyle ise Yavuz neden III. Mütevekkil'den değil de Yakub'dan halifeliği devralmıştır? Bu, Yavuz'un Ridaniye zaferinden sonra Kahire'ye girdiğinde burada hâlâ hayatta olan ve III. Mütevekkil yerine halife vekili tayin edilen Yakub'un varlığı bilindiğinde daha da önem kazanan bir

¹⁰ Emecen, “Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifai ve Şehrizade Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar”, s. 566.

bilgiye dönüşmektedir. Şifâî'nin verdiği bilgilerden hareketle hilafetin devrinin Mısır'da gerçekleştiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Çünkü sabık halife Yakub, 1521 yılına kadar yaşamasına rağmen hiçbir zaman İstanbul'a gelmedi ve hayatını da Kahire'de tamamladı. Ayrıca Şifâî, iddia edilenin aksine hilafetin Yavuz'a "seramonik bir devir-teslim" ile devredildiğini hiçbir şekilde kaydetmez. Konunun hilafetin devri meselesinde bir seramonik devir-teslime irca edilmesinde herhalde 19. yüzyıldan itibaren oluşan literatürün güçlü bir etkisi olsa gerektir.

Şifâî, Yavuz Sultan Selim'in hilafeti devrildiğini dolaylı olarak da ima eder. Nitekim İslamın "darüssaltanasının" nereler olduğunu sıraladığı bölümde Kahire'den sonra İstanbul'u sayar ve buranın ebedi "darüssaltana" olacağını belirtir.¹¹ Kahire ile İstanbul arasındaki bu devamlılık Memlük hakimiyetine son verilmesinden ziyade hilafet ile ilgili olmalıdır.

Şifâî'nin ilk alıntıda naklettiğimiz üzere Müstemsik Billah hakkında ayrıntılı bilgi verme ihtiyacının da hilafetin devri meselesinde önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira 1412'de Sultan Ferec ile Şam'a giden Halife, burada esir düşmüş ve asiler tarafından hem halifelîği hem de sultanlığı uhdesinde cem etmeye icbar edilmiştir. Müstain Billah, böylece Mısır'daki Abbasi halifeleri içinde hilafet ile saltanatı uhdesinde toplayan yegane kişi olmuştur. Fakat bu durum uzun sürmedi ve 6 Kasım 1412'de Kahire'de dört mezhep kadısı yine saltanat ile hilafetin ayrılması gerektiğine hükmetti.¹² Şifâî'nin verdiği bu bilgi, Osmanlı hilafeti tartışmalarının önemli meselelerinden biri olan hilafet ile saltanatın bir kişide toplanıp toplanamayacağı, toplanacaksa bunun nasıl mümkün olabileceği tartışmalarına bir cevap arama gayreti olarak da görülebilir. Ayrıca halifelik ile saltanatın Şam'da bir kişide toplanması ve Şam'dan gelen kişinin Kahire'de hükümrân olmasının hikayesi de Şifâî tarafından bir şekilde ayrıntısına girilmesi gerekli bir vakıa olarak görülmüştür.

Şaban-ı Şifâî'nin *Fezâil-i Âl-i Osman* gibi bir eseri Türkçe'ye ilaveler yaparak tercüme etmesinde devrin siyasi şartlarının büyük etkisi olsa gerektir. Nitekim 1683'ten itibaren başlayan krizler nihayetinde 1703'te II. Mustafa

¹¹ Şifâî, *Fezâil*, vr. 164b.

¹² I. Mütevekkil'in oğlu olan Müstain Billah'ın 1406-1414 yılları arasında süren hilafeti ve 1412 yılında yaşananlar hakkında bk. Ali Aktan, "Mısır'da Abbâsi Halifeleri", *Belleten*, LV/214 (Ankara 1991), s. 634-637.

bir darbe sonucu tahttan indirildi ve yerine III. Ahmed cülus ettirildi. Bu kriz dönemi Âl-i Osman'ın üstünlük ve faziletlerinin anlatıldığı eserlerin yazılmasını kaçınılmaz kıldı.¹³ Hasan Esirî, bu durumu şöyle izah eder: *“Ammâ ba'd, ulü'l-elbâba ma'lûmdur ki selef-i fuzalâ ve halef-i ulemâ rahimehümullâhü te'âlâ egerçi tefrîh-i zamâyir-i pâdişâhân için ahvâl-i eslâf-ı kirâm ve şemâil-i halef-i selâtîn-i ızâmı müstemil niçe tesânif-i mufide silk-i tahrîre keşide itmişlerdür. Ammâ selef-i muverrihîn ki vardur, Devlet-i Osmâniyye zuhûrından mukaddem Oguzluk vaktinde ve tavâ-yif-i mülûk asırlarında gelmeleriyle taht-ı hükûmetlerinde oldukları pâdişâhların saltanat ve dârâtları ol asra göre azîm görünmekle ol pâdişâhların saltanatları zikrinde medh ü senâyî derece-i nihâyetde idüp ve halef-i müverrihîn dahi Devlet-i Aliyye'nin evâ'il ve evâsıtında gelmeleriyle selâtîn-i Osmâniyyûnun berr ü bahrda sümme ve sümme seyfleri ne mertebeye vâsıl olup ve yedi iklimde berr ü bahrda fî-sebîlillâh ecnâs-ı muhtelifle ile cenk idüp ve memleket feth idüp ve dârü'l-İslâm itmeleri bâbında Rasûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin işâret ve beşâret buyurdıkları ehâdis-i şerîfenin âsârı lâ-cerem selâtîn-i Osmâniyyûnda zuhûr itdüğünü tevârihlerde tahrîr imemeleriyle halk dahi mekâdir-i Osmâniyyûn'ı fehm itmeyüp ol târihlere göre “Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş” diyü ol zamânları ve pâdişâhlarını medhle zikrederler. Ammâ bilmezler ki saltanatını azîm bilüp medh itdikleri yüzden ziyâde pâdişâh olan vilâyetlerin cümlesi hâlâ pâdişâhımız olan pâdişâh-ı a'zam ve hâkânü'l-m'uazzam efendimizin taht-ı hukûmetlerinde ve sâye-i devletlerinde ba'zan bir vezîr ve ba'zan iki tuğlu bir paşa ve ba'zan bir tuğlu beğ kullarına tefvîz ve ihsân itmeleriyle emîn u râhat hıfz u hurâset oluyor.”*¹⁴

Hasan Esirî, Âl-i Osman'ın faziletlerinin yazılmasının aslında her müverrihin vazifesi olduğunu iddia eder ve bu hususta Veysî'yi şöyle eleştirir: *“Ve bu bâbda Veysî merhûm Sultân Ahmed-i evvel hazretlerini tesliye ve âgâh ve Devlet-i Aliyye umûr ve ahvâlini ratb u yâbis kelâmlarıyla lisâna getüren cühelâ ve süfeyhâyı ilzâm ü iskât için devr-i Âdem'den berü vâk' olan ba'zı vakâyî'-i uzmayî ve mesâ'ib-i kübrâyı icmâlen bir risâle tesvîd itmişdür ki nazar idenlerin ma'lûmlarıdır. Lâkin tahrîrâtı âlimâne ve şâ'irâne olup herkes müstefid olmayup ancak ehl-*

¹³ Emecen, “Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifai ve Şehrizade Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar”, s. 563-564.

¹⁴ *Hasan Esirî'nin Mi'yârü'd-düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)*, haz. Göker İnan, Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 1325-1326.

i irfân müstefid olurlar. Anlar hod bu ahvâlleri âlim olup ta'rif e hâcetleri yokdur. Ve bundan böyle ol tahrîrinde Âl-i Osmâniyyûn asırlarında dîn-i İslâm'a itdikleri hizmet ve şerî'at-ı şerîfeye virdikleri kuvvet ve saltanat-ı İslâm'a virdikleri izzet ü şöhret ve berr ü bahrda yüz pâdişâhlık memleket feth idüp dârü'l-İslâm itdiklerini tahrîrde ihmâl idüp..."¹⁵

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşıldığı üzere Hasan Esirî'nin eserini kaleme aldığı dönemde Devlet-i Aliyye'nin hizmetlerine dair bir eleştiri söz konusudur. Esirî, Âl-i Osman'ın faziletlerini Osmanoğullarının saltanat ve de hilafetinin tebşir edilmiş olduğunu göstermek için birer vasıta olarak kullanır. Buna mukabil Şaban-ı Şifâi'deki gibi hilafetin Yavuz tarafından Abbasi halifesinden devralındığına dair bir rivayeti zikretmez.¹⁶

18. yüzyılda Osmanlı hilafetinin, Kuran, hadis ve özellikle de İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden bazı istidlallerle tebşir edildiğini yalnızca Şaban-ı Şifâi ve Hasan Esirî kanıtlamaya çalışmaz. Devrin önemli mutasavvıflarından İsmail Hakkı Bursevî de muhtelif eserlerinde bu hususa temas eder.¹⁷ Siyasi olarak neden iki halifenin olamayacağı, halifenin Kureyşliliği meselesi, İbnü'l-Arabî'nin Osmanlı hilafetinin tebşirindeki rolü gibi konulara değinmesine rağmen hilafetin devir-teslimle Osmanlılara geçtiğine dair bir şey yazmaması dikkat çekicidir. Bunun sebebi Bursevî'nin dayandığı tasavvufi gelenek olsa gerektir. Osmanlı sultanlarının meşru halife olduklarına dair ona göre en önemli delil hadimü'l-Haremeyni's-şerifeyn sıfatlarıdır. Bursevî'nin bu husustaki görüşlerini Öztürk şöyle yorumlar: *"Bu açıdan Osmanlı sultanları halifenin halifesi olmuş olur. Bu değerlendirme, Osmanlı sultanlarının diğer meliklere her yönden üstün olduğuna en iyi delildir. Hatta belki de Osmanlı kuvvet-i kâhireleri sebebiyle asıl hükmüne de ulaşmıştır. "Huddâmü'l-Haremeyni's-şerifeyn" itibar ve paysesiyle anılmaları Osmanlı'nın sıfat mertebesinde olduğuna vurgu yapar. Çünkü sıfat, zâta hizmetçidir. Bu sebeple Osmanlı sultanları vücûd-daki kalp hükmünde olmuşlardır. İnsanın kalbi varlığın sebebi olduğu gibi Osmanlı da âlem nizamının sebebi olarak görülmelidir. Hatta Osmanlı bir anlamda devlet suretinde zâhir olmuş bir kutubdur. Ya da devletlerin kutbudur ki İslâm beldelerine*

¹⁵ *Mi'yârü'd-düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1328.

¹⁶ *Mi'yârü'd-düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1328.

¹⁷ İsmail Hakkı Bursevî'nin Osmanlı hilafetine dair görüşleri ve bunun hangi geleneklere dayandığına dair bk. Özkan Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf, Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, İstanbul 2015.

ve Haremeyn'e yardım ve feyiz ancak onunla ulaşır. Din ve dünya işleri ancak onunla nizam bulur."¹⁸ Bursevî'ye göre "Osmanlı sultanları hilâfetin bütün sırlarını kendilerinde toplamışlardır. Hz. Âdem'le başlayan devlet denen mahiyetin kemâlî ve hâtemi Osmanlı Devleti'dir... Osmanlı'dan sonra devlet yoktur. Osmanlı Devleti'nde zuhur eden birçok hakikat Osmanlı'nın hatmiyetine işaret eder...Âl-i Osman saltanat halkasının son temsilcisi Hz. Mehdi'dir ve Osmanlı Devleti Hz. Mehdi'nin zamanına kadar sürecektir... Osmanlı'nın hilâfet süresi de Abbâsî devletinde olduğu gibi 524 sene kadar belki biraz daha fazla olacak ve devlet Hz. Mehdi'ye intikal edecektir..."¹⁹ Hasan Esirî ve Bursevî'nin Osmanlı hilafetinin meşruiyetine dair açıklamaları İdris-i Bitlisî'nin yazdıklarına kadar uzanan, daha da önemlisi hilafetin devir-teslim kurgusu ve ondan daha etkili olan ancak üzerinde fazla durulmayan bir geleneği temsil eder. Aynı gelenek, 19. yüzyılda hilafet tartışmalarında da en fazla referans gösterilen nokta olmuştur. Bu kurgunun merkezinde hilafetin devri değil, Âl-i Osman'ın daha başından itibaren ilahi bir tebşiratla zuhur etmesi, İstanbul'un fethi ve Yavuz Sultan Selim'in hadimü'l-Haremeyü'sş-şerifeyn olması yer alır.

18. yüzyılda Osmanlı hilafetiyle ilgili bilgiler veren bir diğer müellif de Musa el-Kudsî el-Halvetî'dir. Musa el-Kudsî, "Hilâfetin Âl-i Osman'a İntikali" adlı risalesinde bu meseleyi ele alır. Buna mukabil Kudsî, Yavuz Sultan Selim'in hilafeti devraldığına hiç temas etmez. Bunun yerine Bursevî geleneği takip eder ve bir anlamda fezâil-i Âl-i Osman'ı izah eder.²⁰

Şimdiye kadar tespit edildiğine göre Osmanlı hilafetini devir-teslim kurgusu içinde anlatan bir diğer 18. yüzyıl tarihçisi de Şehrizâde Mehmed Said Efendi'dir. Aslında Şaban-ı Şifai'nin yazdıklarını büyük oranda nakleden Said Efendi, zaman zaman Şifai'nin bilgilerine ilave yapmaktan da geri durmaz. İlave kısımlardan biri de hilafetin devri bahsidir: "*mühre-i müverrihîn ittifâkları üzere Sultan Selim Han-ı Kadîm, tâbe serâhu, Mısır u Şam'ı tashîr*

¹⁸ Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf, Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, s. 432-433.

¹⁹ Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf, Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, s. 182-185.

²⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Kısım, nr. 4897. Eser hakkında bk. Ahmet Asrar, "Hilâfetin Osmanlılara Geçiş İle İlgili Rivayetler", çev. Süleyman Tülücü, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 22 (Şubat 1983), s. 98-99.

eyleyüp Hadimü'l-Haremeyn şî'ârıyla müftehir ve mübâhî oldukları Mısr-ı nâderitü'l-asrda Abbasiye'den el-Mütevekkil Allellah Muhammed b. El- Müstemsik Billah sadr-ı nişîn-i mesned-i hilâfet olup ol sultân-ı âlîşânın miyân-ı sâhib-kırânlarına teberrüken seyf-i kahramanı bend ve hilâfeti hüsn-i ihtiyârlarıyla anlara ferâgat etmekle..."²¹

Şehrizâde'ye göre hilafetin devri III. Mütevekkil'in kendi rızasıyla Yavuz Sultan Selim'e kılıç kuşandırmasıyla olmuştur. Bu devir şekli aşağıda ayrıntılı olarak temas edeceğimiz üzere, aslında ilk defa Şehrizâde tarafından ileri sürülmemiştir. Yine aşağıda değineceğimiz üzere sonraki müellifler de hilafetin kılıç kuşatılarak devredildiğini, farklı bilgiler ekleyerek anlatmışlardır.

Şehrizâde Mehmed, yukarıdaki bilgileri nereden aldığına dair iki kaynağın isimlerini zikreder. Bunlar *Risâle-i İntisâriyye* ve *Kitâbu'l-müsâmere*'dir. *Risâle-i İntisâriyye*, III. Murad devri müelliflerinden Bosnavî Ali Dede'ye aittir. Arapça kaleme alınan eserde, Osmanlı hanedanının faziletlerini ve bu hanedanın kıyamete kadar devam edeceğine dair "ümmetin büyüklerinin ve bazı keşif sahiplerinin" yazdıkları ve söyledikleri bir araya getirilmiştir.²² Şehrizâde'nin kullandığı ikinci eserin müellifi ise "kibritü'l-ahmer eş-şeyhü'l-ekber" diye tarif edilen İbnü'l-Arabî'dir. Yukarıda temas ettiğimiz üzere Şaban-ı Şifâi de İbnü'l-Arabî'nin eserine isim vererek atıf yapmıştır. Şehrizâde'nin hilafetin devri ile neyi kastettiği üzerinde durmak gerekir. Zira müellif, III. Mütevekkil'in "hüsn-i rızasıyla" Yavuz'a teberrüken kılıç kuşandırarak hilafeti devretti derken Memlûkler devrinde sultana halife tarafından biat edilmesine işaret ediyor gibidir. Şayet böyle ise 19. yüzyıl müelliflerinin yazdıkları gibi hilafet unvanını devretmekten ziyade biat ve biatın sembolik anlamlarına işaret etmiş gibidir. Bu da aslında aşağıda ele alacağımız üzere daha önceki yüzyıl müellifleri tarafında da yazılan bir konudur. İster biatı isterse de hilafet haklarının devrini kastetmiş olsun Şehrizâde de bunun nerede ve nasıl olduğunu belirtmez. Hilafeti devreden kişi

²¹ Emecen, "Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifai ve Şehrizade Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar", s. 567-570.

²² *Risâle-i İntisâriyye* ve Bosnevî Ali Dede hakkında bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 124-125. Bursalı'nın verdiği bilgiler mühimdir zira Risâle'nin bir nüshası yazarın özel kütüphanesinde. Ayrıca bk. Serhan Tayşi, "Ali Dede, Bosnevî", *DİA*, II, 386.

olarak, Şifahî'nin Yakub'u yazmasına rağmen, III. Mütevekkil'in adını zikreder. Ayrıca devrin meşruiyeti olarak da Haremeyn hakimiyetini esas alır ve devrin sembolik anlamını kılıç kuşandırmaya bağlar.

Yavuz Sultan Selim'in hilafeti III. Mütevekkil'den devraldığına dair bilgi veren bir diğer müellif Mouredge d'Ohsson'dur. D'Ohsson, şunları kaydeder:

“Her zaman bütün Arab oymaklarının en asili sayılmış olan Kureyşliler'in, en eski ortak ataları Fihir-Kureyş'tir. Yerli müellifler onu İbrahim'in oğlu İsmail'den indirirler. İşte Muhammed bu oymağa mensup dedesinin babasının adıyla anılan Hâşim kolundan dünyaya gelmiştir. Bu aileye ait soy kütüğünde görüleceği gibi, ilk halifeler ile Emevî ve Abbasiler, farklı kollar-dan olmak üzere Fihir-Kureyş'den inerler.

Halbukî Osmanlı hânedanı halîfelik (imamet) hakkına sahip olmak için seriata istediği bu oymaktan gelmek şerefinden mahrum bulunmakta idi. Bununla beraber, şimdiki fakihlerin birlik içinde paylaştıkları görüşe göre 923 (1517) yılında Mütevekkil Alal-lâh denilen Ebu Cafer XII. Muhammed, I. Selim'in şahsında hakimiyet süren bu hânedan lehine kesin olarak feragat ederek bu hak Osmanlı hânedanına kazandırılmıştır. Bu, Abbasî halifelerinin sonuncusu idi. Mısır'da Çerkes Memlûkleri'nin hakimiyetini yıkan darbe Abbasî halifelerinin de varlığına son vermiştir. Aynı yıl içinde Mekke şerifi Ebu'l-Berekât I. Selim'e tâbiliğini bildirmiş ve oğlu Ebu Numey vasıtasıyla bir gümüş tepsi içinde Kabe'nin anahtarını takdim etmiştir.”²³

d'Ohsson, aslında III. Mütevekkil'in hilafeti Yavuz Sultan Selim'e devrettiğine dair bilgilerin kendi görüşü olmayıp devrin Osmanlı fakihlerinin görüşü olduğunu açıkça yazmıştır. Buna mukabil bu kayıt dikkatlerden kaçmış olsa gerek ki, hilafetin devrini ilk defa d'Ohsson'un yazdığı günümüze kadar yazıla gelmiştir. Bu kabulde d'Ohsson'un eserinin Avrupa'da da yaygın bir şekilde bilinmesinin ve hilafet meselesinde en fazla müracaat edilen çalışma olmasının etkisi olsa gerektir.²⁴ Buna mukabil d'Ohsson bir ilki dile

²³ *Tableau général de l'Empire Othoman*, I, Paris 1788, s. 269-270. Burada, Prof. Dr. Vahdetin Engin'e kontrol ettirmek suretiyle Faruk Sümer'in tercümesini esas aldık (Faruk Sümer, “Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?”, *Belleten*, LVI/217 (Ankara 1992), s. 676). Bu vesileyle sayın Vahdetin Engin'e teşekkür ederim.

²⁴ D'Ohsson'un hilafet meselesinde yazdıklarının önemine daha 19. yüzyılda Redhouse temas etmiştir (J. W. Redhouse, “Osmanlı Sultanlarının ‘Halife’ Unvanının Müdafaası,

getirmemiş, geleneği naklederek hilafetin nasıl ve nerede devredildiğine dair bir bilgi vermemiştir. Ayrıca d'Ohsson'un yazdıkları sonraki dönem tarihçileri tarafından büyük oranda yanlış nakledilmiştir. Bu manada müellifin genellikle ne yazdığına bakılmadan atıf yapıldığı görülmektedir. Nitekim birçok çalışmada Yavuz Sultan Selim'in III. Mütevekkil'den hilafeti Ayasofya Camii'nde bir törenle devraldığı yönündeki bilginin kaynağının d'Ohsson olduğu ileri sürülmüştür.

d'Ohsson'un verdiği bilgilerin yanlış kullanıldığı hususlardan bir diğeri de onun hilafetin devir-teslim işlemini İstanbul'da oldu diye yazmış gibi atıf yapılmasıdır. Yukarıda yaptığımız alıntıdan da anlaşılacağı üzere d'Ohsson bu işlemin nerede olduğunu yazmaz. Yine de müellifin 1517 tarihini vermesi önemlidir. Verdiği bu tarihten, bilgiyi naklettiği Osmanlı ulemasının da hilafetin devrinin Mısır'da olduğuna inandıkları anlaşılmaktadır. Çünkü Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden İstanbul'a ancak 1518 Temmuz'unda geri dönebildi.

Yavuz Sultan Selim'in saltanat ile hilafeti birleştirdiğini ve bu manada Abbasi halifelığının devamı olduğunu savunan bir diğer 19. yüzyıl müellifi de Hayrullah Efendi'dir. Hayrullah Efendi, tarihinin birçok yerinde Yavuz Sultan Selim'in üstün vasıflarını yazar ve onu diğer Osmanlı padişahları ile mukayese ederek politikalarının sonuçları üzerinde durur.²⁵ Bunlardan biri de hilafet ile saltanatı birleştirmesidir. Hayrullah Efendi'nin hilafet ile saltanatın birleştirilmesi bahsinde Şaban-ı Şifâi'nin de etkisinde kaldığını söylemek mümkündür.²⁶ Zira hilafetin devri bahsi, Şifâi gibi Osmanlı hilafetinin temel argümanı olmayıp, fiili bir durumun nakli olarak kurguya yerleştirilmiştir. Hayrullah Efendi, hilafet ile saltanatın nasıl birleştiğine dair ise ayrıntılı bilgi vermez. Buna dair tarihinde şunları yazar: "... *Âl-i Osman ibtidâ-i zuhûrundan işbu bulunduğumuz asr-ı mahâsin-i hasr-ı hazret-i pâdişâhiye gelince gerek serîr-i saltanata cülûs edenler ve gerek sâhib-kıran-ı zamân Sultân Selim-i*

Unvanın Kadim Oluşu, Muteberliği ve Evrensel Olarak Kabulü", çev. Sami Erdem, *Hilafet Risâleleri*, I. Cilt II. Abdülhamid Devri, haz. İsmail Kara, İstanbul 2002, 99-100). Carlo A. Nallino da, Avrupa'ya hilafet tartışmalarının d'Ohsson'un yazdıklarıyla başladığını ileri sürer (Carlo Alfonso Nallino, "Hilafet", ter. Murteza Bedir, *Hilafet Risâleleri*, IV, ed. İsmail Kara, İstanbul 2004, s. 275, 289).

²⁵ Yavuz Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman'ın karşılaştırdığı bir bölüm için bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi*, C. X, İstanbul 1862, s. 79.

²⁶ Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", *DİA*, XVII, 79.

kâdim hazretlerinden sonra makam-ı emânet-i kübrâ-ı hilâfeti saltanatla cem' edip emirü'l-müminîn ve imâmü'l-Müslimîn ve halife-i fi'd-dîn olanlar esâs-ı hilâfet ve saltanatı ahkâm-ı şer'î-i şerife tevfiğ ve idâre-i usûl-i hükümeti dahi kavanin-i mevzuâ-i adile-i münifeye tatbik ederek"²⁷ "Cenâb-ı Hakk'a hamd olsun ced-i büzürg-vârınız Sultân Selim-i kadim merhûmun semere-i ikdâmları olarak saltanat ve emâret hilâfet ve imâmet-i İslâmiye ile birleştüğinden gerek Hüdavendigâr-ı sâbık ve gerek zât-ı hümayûnları hem sultân ve hem de imâmü'l-Müslimîn olmuştur."²⁸

Yavuz Sultan Selim'in hilafeti törenle devraldığına dair bilgiler veren bir diğer müellif Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa'nın hilafetin devri konusunda Mısır seferinde Mukaddes Emanetler'in Osmanlılara intikalini esas aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Tarih*'inde şöyle yazar: "*Vak'a-i mezkûrede Devlet-i Çerâkise bayağı Şah İsmail'in tarafdârı bulunduğundan Mısır üzerine hareket-i hümayûn mukarrer olduğu sırada Sultân-ı Mısır olan Gavri dahi Şah İsmail gibi diyâr-ı Rum'u istilâ efkârına düşüp ancak anın gibi Üsküdar'a kanâat etmeyecek daha ilerisine varmak hayâl-i muhâli ile İstanbul'un hasr ü tazyikına lâzım olan mühimât ve hazîne tedârük etmişken sâhib-kırân-ı zafer-bârgâh Yavuz Sultân Selim Şah hazretleri Ordu-yı Hümayûn ile Haleb havâlisinde Çerâkise ordusunu karşılayıp muhârebat-ı şedide vukuundan sonra Sultân Gavri maktûl ve asâkir-i Mısıryye pâ-mâl-i huyûl oldukça pâdişâh-ı zafer-penâh hazretleri Kölemenler'i ta'kib ederek diyâr-ı Şam'ı ve müteâkiben (Fâtih-i memâlikü'l-Arab) târîhinde aktâr-ı Mısırye ve Hicâziyye'yi feth ile Hâdimü'l-Haremeyni'-ş-şerîfeyn ünvânını ve hilâfet-i İslâmiyye elkabını ilâve-i elkab-ı âliye-i Devlet-i Osmâniyye kıldı. Ve şîâr-ı hilâfet olan teberrükât-ı seniyye-i Nebeviyye'yi merkez-i saltanat-ı İslâmiyye olan İstanbul'a getirdi. Ve saltanat ve hilâfeti cem' etmekle Devlet-i Aliyye müsteid olduğu derece-i ulyâya vâsıl oldu. Ve millet-i İslâmiyye tazelenerek yine cihet-i vahdetini buldu."*²⁹

Cevdet Paşa, Tezâkir'inde de hilafetin devri bahsinde şunları yazar: "Bu asırda ise küre-i arz üzerinde din-i İslâmın hâmişî olan yalnız bir Devlet-i Osmaniyye kalmıştır. Halife-i Abbâsî dahi nice müslimîn mahzarında Yavuz Sultan Selim'e ve a'kaabı'na emanet-i hilâfeti terk ve teslim etmişdi.

²⁷ *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi*, C. I, İstanbul 1853, s. 13-14.

²⁸ *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi*, C. XII, İstanbul 1863, s. 47.

²⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, I. Cilt, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2018, s. 44-45.

Binâenaleyh hanedan-ı Osmanî'nin hilâfetleri meşru' olarak muhalefet edenlerin âsî ve bâğî olduğunda şübhe yoktur.”³⁰ Paşa'nın burada devir-teslimin nasıl olduğuna dair fazla ayrıntıya girmedeği görülmektedir. Buna mukabil Tezâkir'in başka cildinde Sultan Abdülaziz'in cülusu münasebetiyle yapılan törenleri anlatırken Sultan'a kuşandırılan Hz. Ömer'e ait kılıçla ilgili şu önemli bilgiyi verir: “Bu kılıç Ömerü'l-fârûk radiyallahü anı hazretlerinin seyf-i mübârekidir ki Hülâgu Bagdad'ı istilâ ettikte Abbâsî'lerden cânib-i Mısır'a firar eden zâtın yanında bulunmuş. Mısır'daki hulefây-i Abbâsiyye bununla teberrük ederlermiş. **Yavuz Sultan Selim Mısır'ı feth ile halife-i Abbâsî'yi Dersââdet'e getirdikte halife-i Abbâsî işte bu kılıcı Yavuz Sultan Selim'e taklîd ile hilâfet-i İslâmiyyeyi Âl-i Osman'a terk eylemiştir.**”³¹

Cevdet Paşa'nın hilafetin Osmanlılara intikali konusunda Hz. Ömer'e ait kılıca dair vurgusu 17. yüzyıl Osmanlı müellifleri tarafından da desteklenen bir bilgi olması hasebiyle ayrı bir önemi haizdir. Nitekim Çerkesler Kâtibi Yusuf, Hz. Ömer'e ait kılıca dair şunları yazar: “*Padişah-ı Âli cenab düşmanın ihtimamın kavi görünce Hazreti Ömer ibnü'l-Hattâbın şemşir-i zafer nisabınalup sağ ve sola beyler beylere îtâb peyâmın gönderdi.*”³²

³⁰ *Tezakir* (1-12), haz. Cavid Baysun, Ankara 1986, s. 149. Ayrıca bk. s. 91: “Çingizîler sel gibi cihanı basıp her tarafa akın ettikleri hengâmda bir fırka-i cesimleri dahi Kazan ve Ejderhan taraflarından hücum ile tâ Tuna sevahiline dek inip Kazan'ı payitaht ittihaz ederek Rusları harac-güzar etmişler idi. İşte Kırım Tatarları bu fırka-i cesimenin bir kolu iken mürur-ı zaman ile Kazan hükümeti za'f ve izmihlale müsrif oldukda Kırım hükümeti daha kuvvetli bulunmağla ana tâbi' gibi kalmış idi ve Fatih Sultan Mehmed Han-ı sani hazretlerinin zamanında Kırım hükümeti Saltanat-ı seniyye tâbi' olup Yavuz Sultan Selim Şah hazretleri ise Saltanat-ı Osmanıyye ile Hilafet-i İslâmiyyeyi cem'etmekle ol havalide bulunan kâffe-i ehl-i İslâm havza-i teba'iyyet-i Devlet-i aliyye'ye dahil oldular”.

³¹ *Tezakir* (13-20), haz. Cavid Baysun, Ankara 1986, s. 151-152. Cevdet Paşa'nın Osmanlı hilafeti ile ilgili diğer görüşleri hakkında bk. Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat, II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul 2016, s. 80-82.

³² *Çerkesler Kâtibi Yusuf'un Selim-nâmesi'nin Mukâyeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*, haz. Mehmet Doğan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s. 101. Mercades emanetlerin Mercidabık zaferinden önce Osmanlıların eline geçtiğine dair, tespit edebildiğimize göre, ilk kayıt Hoca Saadettin'in *Tâcü't-Tevârih* adlı eserinin minyatürlü bir nüshasıdır. Bu nüshada Yavuz Sultan Selim, Mercidabık Savaşı'na elinde Hz. Ömer'in kılıcıyla katılırken resmedilmiştir. Buna mukabil devrin kaynaklarında bunu destekleyecek başka bir bilgi mevcut değildir.

Hilafetin Yavuz Sultan Selim tarafından törenle devralındığına dair en ayrıntılı bilgileri ise *Târih-i Enderûn* adlı eserinde Müverrih Atâ verir. Atâ, şöyle yazar: “*Hâkân-ı celâlet - unvan Yavuz Sultân Selîm Hân Hazretleri, Mısır’da hilâfet-i resmiyye ile ârâm-sâz olan hulefâ-yı Abbâsiyye’den Üçüncü Mütevekkil halîfeyi der-sa’âdete getirdükten sonra Ayasofya Câmi’-i Şerîfi’nde gâyet mü-kemmel ve cem’iyyetlü bir meclis-i âlîde, halîfe-i müşâriin-ileyh hazretleri minbere su’ûd ve şehen-şâh-ı hilâfet-penâh hazretlerinin, cem’iyyet-i celîle-i Islâmiyye, hilâfet-i bâ-sa’âdeti hakkında mev’hûbun-min-indillâh buyuruldukları isti’dâd ve istihkâk u iktidâr-ı âlîsini i’tiraf-ı a’dâd ile hilâfet-i Islâmiyyenin zât-ı hazret-i pâdişâhîleri uhde-i bâhirî’l-iktidâr-ı âlîsine alâ-tarîki’t-tevâriis terk ü ferâğ eylediklerini mu’len zahrındaki ferâce-i resmiyye-i hilâfet-i uz mâyn yed-i vedi’âtlarıyla dîş-u mülûkânelerine iksâ ve ol meclis-i akdesde mevcûd olan mütehayyizân-ı sâdât-ı kirâm ile heyet-i saltanat u diyânet derhal tasdik ve tebrîke i’tinâ’ eylemeleriyle bu sûret-i mes’ûde ile telakki-i hilâfet-i kübrâya muvaffak olarak pâdişâhlıkla ictimâ’ iden imâmet ü hilâfet ve ittibâ’-ı ahkâm-ı şerî’at, binâ-yı şevket-i Islâmiyye ve saltanat-ı seniyye-i Osmâniyye’ye bâ’is-i tahkîm ü metânet olmuştur.*”³³

Atâ, daha önceki müverrihlerin yazdıklarından oldukça farklı şeyler kaydeder. Ayasofya’da resmi bir törenle III. Mütevekkil’in üzerindeki resmi halifelik “feracesini” Yavuz Sultan Selim’e giydirdiği ve bunun da orada hazır bulunanlar tarafından tasdik edildiğine dair bilgileri, şimdilik ilk kez Atâ’nın 1874’te yayınlanan *Târih-i Enderûn* adlı eserinde yazdığı anlaşılmaktadır. Atâ’nın hilafetin devrine dair Şaban-ı Şifâi veya Şehrizâde Mehmed’in yazdıklarını bildiği anlaşılmaktadır. Zira Atâ, eserinin birçok yerinde hem Şifâi’ye ve hem de özellikle Şehrizâde’nin çalışmalarına atıflarda bulunmaktadır. Buna mukabil, yukarıda da temas edildiği üzere ne Şifâi’nin ne de Şehrizâde’nin eserlerinde hilafetin devri bahsiyle ilgili olarak Atâ’nın yazdıkları kadar ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bu nedenle Atâ, devir-teslim törenine dair başka kaynakları da kullanmış olmalıdır.

Atâ’dan sonra hilafetin devri bahsinde ayrıntılı bilgi veren bir diğer müellif ise Redhouse’dur. Osmanlı hilafetini savunmak üzere 1877’de yayınladığı risalede Redhouse, şunları yazar: “*M. 1517’de İstanbul’un üçüncü Sultânı I. Selim Suriye ve Mısır’ı Osmanlı İmparatorluğu’na ilhak etti. Bu olayın cereyan*

³³ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi/Târih-i Enderûn*, I, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010, s. 187.

etmesi üzerine tarihçilerin aktardığına göre, zamanın halifesinin Sultan lehine makamından çekildiğine dair bir belge tanzim edilmiştir. Yerel hukukçulardan teşekkül eden heyet, her ihtimale karşı, Sultana eski topraklarından ve Suriye'den refakat edenlerle birlikte, yetkin olarak kabul edilen mevcut nüfuzlu kimselerle desteklenmiştir. Bu durum, Kureyş Kabilesinin prensi olan Mekke Şerifi tarafından ve tabii olarak İmparatorluğun bütün hukukçuları ve avam tarafından derhal tanınmıştır. Görevinden feragat eden halife, Sultanla birlikte İstanbul'a gitmiştir.”³⁴

Redhouse, yukarıdaki bilgilerin tarihlerde yazdığını ileri sürmesine rağmen bunların hangi eserler olduğuna dair bir kaynak zikretmez. Ayrıca hilafetin devri meselesinde, yukarıda naklettiğimiz kaynakların tamamından farklı bilgiler verir. Zira Redhouse'a göre Yavuz Sultan Selim, III. Mütevekkil'den hilafeti daha Suriye'de iken almış ve buna dair de bir belge tanzim edilmiştir. Bu devir teslim işlemi yerel nüfuzlu kişiler tarafından ve daha sonra da Mekke şerifi ile Osmanlı hukukçuları tarafından da tasdik edilmiştir. Aslında Redhouse'un yazdıkları pek de yabana atılacak ve tamamen uydurma bilgiler değildir. Redhouse, farklı rivayetleri birleştirerek kendince yeni bir kurgu inşa etmiş gibidir. Aşağıda temas edeceğimiz üzere Yavuz adına Tomanbay'a gönderilen bir nâmede Redhouse'un yazdıklarını destekleyecek bilgilerin mevcudiyeti heyecan vericidir. Redhouse, devir-teslimin hukukçular tarafından tasdik edildiği bilgisini de bu hususta yazdıklarından haberdar olduğu³⁵ d'Ohsson'dan almış olmalıdır.

Hasan Hüsnü et-Toyrânî de 1891'de yayınladığı bir makalesinde Redhouse'nin yazdıklarına benzer şekilde Yavuz Sultan Selim'in III. Mütevekkil'den hilafeti 1516'da devraldığını ileri sürer. Lâkin o da buna dair bir kaynak zikretmez.³⁶

³⁴ J. W. Redhouse, “Osmanlı Sultanlarının ‘Halife’ Unvanının Müdafaası, Unvanın Kadim Oluşu, Muteberliği ve Evrensel Olarak Kabulü”, s. 103-104.

³⁵ Redhouse'un d'Ohsson'un yazdıklarına dair görüşleri için bk. “Osmanlı Sultanlarının ‘Halife’ Unvanının Müdafaası, Unvanın Kadim Oluşu, Muteberliği ve Evrensel Olarak Kabulü”, s. 99-100.

³⁶ Toyrânî'nin makalesi için bk. “Fî İcmâli'l-Kelâm Alâ Mes'ele'ti'l-Hilâfe Beyne Ehli'l-İslâm”, ter. Şükrü Özen, *Hilafet Risâleleri*, I, 318-319. Makaleyi tercüme eden Özen, Toyrânî'nin verdiği 922/1516 tarihinin yanlış olduğunu, doğrusunun 923/1517 olması gerektiği zira Mısır'ın 1517'de fethedildiği notunu düşmüştür. Buna mukabil bu tashihi de tashih edilmesi gerektiği açıktır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle birlikte hilafeti devraldığına dair Gazi Ahmed Muhtar Paşa da önemli bilgiler verir. Paşa, Mısır'da bulunduğu dönemlerde İstanbul'a gönderdiği ve Kahire'deki mukaddes emanetlere dair değerli bilgiler verdiği 13 Mart 1888 tarihli raporunda hilafet meselesinde de şunları yazar: "Bunların ne sûretle Mısır'da kaldığı tahkikat ve tedkikat-ı târihiyyesine girişildikde cennet mekân firdevs âşiyân **Yavuz Sultân Selîm Hân Gazî** hazretlei Mısır'ı feth edüp hilâfetle saltanatı cem' etdiği ve kendüsüne bi'at etmiş olan **Şerîf Muhammed ibn Mübârek** nezdindeki emânât-ı celileyi hazret-i pâdişâha gönderdiği sırada bunlar da berâberinde imiş."³⁷ Paşa'nın Yavuz'un saltanat ile hilafeti birleştirdiği yönünde verdiği bilgi, aslında daha 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynaklarında yer almaya başlamıştı. Bu sebeple Muhtar Paşa'nın da bu kaynaklardan hareketle böyle yazdığını söylemek mümkündür.

1909 yılında yayınladığı bir makalesinde İzmirli İsmail Hakkı da, Yavuz Sultan Selim'in hilafeti nasıl devraldığına dair Redhouse'un yazdıklarına benzer şekilde şunları kaleme almıştır: "*hâtîme-i hulefâ-i Abbasiye olan Mûtevekkil Alellah Selim-i evvelin kifayetini takdir ederek hilafeti vasiyet etti. Bu vasiyet ve terk-i hilafet ehl-i hall ü akd tarafından kabul edildi. Ulema-yı Ezher ile ulema-yı Rum'dan mürekkep bir Meclis-i Umumi Sultan Selim'i halife intihap ederek seyf-i şehameti teslim ettiler. İşte cülûsu müteakip icra edilen taklid-i seyf ayını bundan neşet etmiştir.*"³⁸ İsmail Hakkı, hilafetin devri meselesinde daha önceki müelliflerden farklı bilgiler vermiştir. Bu minvalde Mûtevekkil'in hilafeti vasiyet ettiğini, Mısır ve Osmanlı ulemasının da Yavuz'u halife tayin ettiklerini kaydetmiştir.

Ahmed Rasim de, 1910'da yayınladığı *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Yavuz Sultan Selim'in hilafeti devr alışına dair şöyle yazar: "*Mısır seferinin neticeleri: Emîr-i Mekke-i Mükerrreme Serif Muhammed Ebu'l-Berekât oğlu Ebu Numey'ı mebus yollayarak tebrik ettiği gibi Ka'be-i mu'azzamanın anahtarlarını da bitteslim Mısır'ın fethi hasebiyle "Hâdimü'l-Haremeyni'-Şerîfeyn" unvân-ı alisine istihkâk-ı sâhânelerini tasdik eyledi. Bu vak'a-i mühime Osmanlı Devleti'nin inde'l- İslâm en büyük muvaffakiyet-i hayriyesidir. Sultan Se-*

³⁷ BOA, Y.EE, nr. 87/4.

³⁸ İsmail Hakkı'nın makalesi için bk. "Hilafet-i İslâmiye", haz. İsmail Kara, *Hilafet Risâleleri*, III, İstanbul 2003, s. 442.

lim, Mısır'da ikamet eden halife üçüncü Mütevekkil Alellah'ı dahi beraberine alarak - hilâfetin san ve haysiyeti kadar nâ-şinâs ellerde ruhanî bir riyaset derecesine inmiş iken - müşarünileyh Mütevekkil'in rızasıyla kendi uhde-i lîyâkatına tevcih ve Osmanlı Hilâfet-i İslâmiyesini vazeyledi."³⁹ Rasim, konuyla ilgili olarak "hilâfet-i İslâmiye" başlığı altında daha ayrıntılı bilgiler verir. Bu bilgilerin kaynağının yukarıda ele aldığımız *Târih-i Enderûn* olması kuvvetle muhtemeldir. İlgili metin şu şekildedir: "İşte Mısır'da yeniden teessüs eden bu türlü bir hilâfet-i Abbasiye'den on dört halife daha gelmiş ve on dördüncüsü Mütevekkil Alellah bulunmuş idi. Sultan Selim müşarünileyhi beraberine alarak İstanbul'a getirmiş ve Ayasofya Camii'nde gayet mükemmel bir meclis akdedilmiştir. Mütevekkil, câmi-i şerifte bir minbere çıkıp Sultan Selim'in hilâfete isti'dad ve istihkakını beyan ederek arkasındaki resmî ferâceyi çıkarmış ve hilâfeti rızasıyla terk eylediğini tasrihan sultan-ı müşarünileyhe giydirmiştir. İşte bu vakadan sonra Osmanlı padişahları hilâfet-i İslâmiyeyi haiz olmuşlardır."⁴⁰

Hilafete dair 1916 yılında bir risale kaleme alan Habib Efendi de Yavuz Sultan Selim'in halifelîği devralmasına dair şunları yazmıştır: "Abbâsî halifelerinin sonuncusu III. Mütevekkil Allellah da Ayasofya Camii'nde halifelîği bırakarak sultanın maiyyeti ve Müslümanların huzurunda Selim Han'a bey'at etmiştir ve o böylece bu tertemiz aileden gelen ilk halife olmuştur. Bu olay 922 yılında gerçekleşmiş ve Selim Han'ın ardından da bu şekilde günümüze kadar devam etmiştir."⁴¹ Habib Efendi'nin tarihleri veya alıntı yaptığı farklı kaynaklardaki bilgileri karıştırdığı ortadadır. Zira 922/1516 yılında Yavuz Sultan Selim, İstanbul'da değil Şam'da idi. Bu sebeple Ayasofya'da bir törenden bahsetmek mümkün değildir.

Şeyh Abdülaziz Çavuş'un 1916 yılında hilafete dair neşrettiği bir risale ise III. Mütevekkil'in hilafeti Yavuz Sultan Selim'e devretmesinde neleri hesaba kattığına dair, önceki kaynaklarda büyük oranda mevcut olmayan bilgiler vardır. Çavuş, şunları yazar: "Mısır'da hulefâ-yı Abbasiyenin sonuncusu olan Mütevekkil Alellah Cenabı Hakk'ın kendisine ihsan buyurduğu cesîm ordular, mükemmel silah, usûl ve turuk-ı siyasete kâfi ilim ve beyne'l-mülûk hâiz olduğu

³⁹ *Osmanlı Tarihi (Ahmet Rasim) C.1, s. 74.*

⁴⁰ *Osmanlı Tarihi (Ahmet Rasim) C.1, s. 196-197.*

⁴¹ Es-Seyyid Muhammed Habib Efendi el-Ubeydî, "Hablü'l-İ'tisâm ve Vücübü'l-Hilâfe Fî Dîni'l-İslâm", ter. Ve tahric: M. Cüneyt Kaya-Özgür Kavak, *Hilafet Risâleleri*, IV, ed. İsmail Kara, İstanbul 2004, s. 208.

menzile-i sâmiyeden dolayı Sultan Selim-i Evvel'in umerâ-yı İslâmın şevket u sultan cihetiyle en kavisi, İslâmı himayeye ve cem'-i kelime-i Müslimîne en muktediri olduğunu gözleriyle gördükten sonra hilafeti müşarünileyhe terk eyledi. Mütevekkil bunu, kendi nefsinin ve emsâli hulefânın ekserisini, umerâ ve memâlike mağlup olmuş, herbir hak ve imtiyazdan tecrid edilerek vazifeleri cenaze namazı kıldırmak, nüüzûr ve sadakâtı toplamak, bugün Hint umerâsının İngilizlerle beraber olduğu gibi bazı mehâfil-i resmîyede lafzî murâd bir surette bulunmak hususlarına inhisâr eylediğini gördükten sonra icra etmiştir. Mütevekkil, hilafet, bi'n-nefs mütegalibine hudû ve huşû acılığını tattıktan ve bu mansıb-ı azîmin tekâlifini ifâda acz-i nefesine îkan eyledikten sonra Sultan Selim-i Evvel'e devr eylemiştir. Mütevekkil, hilafetin hakikati olmayan bir isimden ibaret kaldığını, dinin elkâb ile kâim ve meşâ'ir-i Harem'in esmâ ile himaye olamayacağını görmüş ve sonra ittifak ve ittihadlarının bozulmasından, sehâfât ve sefâsife yapışmalarından, umerânın aralarında taaddüdüyle beraber onların ve hulefânın mesâlih-i ibâddan rû-gerdân olduklarından, ulü'l-emre olanlardan birçoklarının ya cem'-i mal ile veya lehv ü la'b ile iştigal ederek düccâr-ı vehm ü zaaf olarak a'sâr-ı müteaddideden beri Avrupa ve sâireden âlem-i İslâm üzerine dökülen mesâib ve nekebâtı de'den aczlerinden dolayı Müslümanların çektikleri mezâhim ve belâyâ basar-ı basireti önünde temessül eylemişti. İşte bütün bunları görmüş ve anlamış olduğundan Mütevekkil kuvvet ve şevketi ile ümem-i mevcudeye galip ve havl u kuvvet-i ilâhî ile ekser-i arza varis olan Sultan Selim-i Evvel'e nezdinde bulunan bürde, seyf ve râyet-i Nebevîyi teslim etmiş..."⁴²

Şaban-ı Şifâî'den Şeyh Abdülaziz Çavuş'e kadar uzanan müelliflerin hilafetin Yavuz Sultan Selim'e devri meselesiyle ilgili olarak birbirlerinden oldukça farklı bilgiler verdikleri, devir-teslim ile ilgili yazılanların giderek ayrıntılı hale geldiği, birbirinin benzeri gibi görülse de küçük farkların da ciddi problemlere ve yaklaşım farklılıklarına sebep oldukları müşahade edilmiştir. Buna mukabil birbirinden böylesine farklılıklar arz eden geniş bir literatürün genel geçer değerlendirmelerle ele alındığı, hepsinin hilafetin devri hususunda aynı şeyleri naklediyormuş gibi görüldükleri, Cumhuriyet devrinde kaleme alınan eserlerin kahir ekseriyetinde hilafetin devri meselesinde ciddi bir kafa karışıklığının bulunduğu⁴³ tespit edilmiştir. Ayrıca Şifâî'den Çavuş'e

⁴² Şeyh Abdülaziz Çavuş, "Hilafet-i İslâmiye", haz. Asiye Yılmaz, *Hilafet Risâleleri*, IV, ed. İsmail Kara, İstanbul 2004, s. 253-254.

⁴³ Buna dair en çarpıcı misal dönemin mümtaz uzmanlarından Şehabettin Tekindağ'ın yazdıklarıdır. Tekindağ, hilafetin devri bahsinde, anlaşılması zor(!) şu cümleleri kaleme

kadar olan müelliflerin yazdıklarının “tarihi temellendirmesinin olmadığı” ve bu manada kaleme alınanların “dayanıksız” olmakla itham edildikleri, yani yazdıklarını siyasî şartların icabı olarak “uydurdukları” ileri sürülmüştür. Peki, hakikaten mezkûr müelliflerin yazdıklarına dair daha önceki dönemin kaynaklarında hiçbir bilgi veya ima yok mudur? Makalemizin ikinci kısmında bu suale cevaplar arayacak, ihmal edilen kaynaklarda ne gibi önemli bilgiler yazıldığını değerlendireceğiz.

Hilafetin Devri Meselesinde İlk Dönem Kaynakları Neler Söylüyor?

Yavuz Sultan Selim’in hilafeti devraldığına dair yukarıda naklettığımız bilgilerin, iddia edilenin aksine, temelsiz ve müelliflerin muhayyilesinin mahsulü olmadıkları kanaatindeyiz. Bunun için devir-teslim tartışmasına 1516’da Mercidabık’da kazanılan zaferden sonra meydana gelen gelişmelerden itibaren başlamanın daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Zira özellikle 16. ve 17. yüzyıl kaynakları yeniden değerlendirildiğinde bu yüzyılda kaleme alınan bazı kaynaklarda, hilafetin devrine dair bilgi veren sonraki dönem eserlerini destekleyici bilgilerin mevcut olduğu; 18. ve 19. yüzyılda hilafetin devrine dair bilgi veren kaynakların iddialarının tamamen İstanbul merkezli kurgulara kurban edildiği görülmektedir.

24 Ağustos 1516’da Kansu Gavri komutasındaki Memlûk ordusuna karşı Yavuz Sultan Selim’in komuta ettiği Osmanlı ordusu kesin bir zafer elde etti. Bu zaferden sonra 28 Eylül 1516’da Halep, Osmanlı’ya emanla teslim oldu. Halep’e giren Osmanlı ordusu burada Memlûk hazinelerinin önemli bir kısmını, mukaddes emanetlerin bazılarını ele geçirdi. Daha da önemlisi binlerce esirin arasında Halife III. Mütevekkil ile Memlûklerin dört mezhep başkadısından üçü de vardı. Yavuz Sultan Selim, Halep’in teslim alınmasından sonra bir müddet şehre girmede. Bu sırada III. Mütevekkil, Şafii Başkadısı Kemaleddin el-Tavil, Maliki Başkadısı Muhyiddin bin el-

almıştır: “*Al-Mutavakkil’in İstanbul’da bulunduğu sırada hilâfeti merâsimle terk ettiği hakkında bir rivâyet varsa da, bunu doğrulamağa imkân yoktur. İşte bu tarihten itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisinin 26 Recep 1342=3 Mart 1924 tarihinde hilâfetin ilgasına kadar Osmanlı padişahları dört asır müddetle büyük bir İslâm kütlesi tarafından Halife olarak tanınmışlardır*” (“Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜ Tarih Dergisi*, 25 (İstanbul 1971), s. 37. Ayrıca bk. *Fatih’den III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574) Ders Notları*, İstanbul 1977, s. 141.

Demîrî ve Hanbeli Başkadısı Şihabeddin el-Futûhî'yi Halep yakınlarındaki Gökmeşdan'da huzuruna kabul etti. Kabul töreninden sonra III. Mütevekkil, Halep'e geri gönderildi. Abbasi Halifesi III. Mütevekkil ve üç mezhep başkadısını yanına alan Yavuz, fethettiği bölgelerde meşruiyetini sağlamak adına önemli bir avantaj elde etmişti. Halife'nin Osmanlıya esir düşmesi üzerine Kahire'de hilafet tartışması başladı ve bazı itirazlara rağmen sonunda III. Mütevekkil'in babası Yakub, 11 Ekim 1516'da halife naibi olarak tanındı.

Kahire'de sultanlık ve halifelik konusunda yaşanan kriz, Yavuz Sultan Selim'in elini güçlendirdi. Zira Halep'te kendi adına hutbe okutturan, bölgenin önde gelen beyleri tarafından resmen hükümdar tanınan, mukaddes emanetlerin bir kısmını ele geçiren ve Abbasi halifesi III. Mütevekkil'i elinde bulunduran Osmanlı sultanı, fiilen Memlûk hükümdarının yetkilerini devralmış gibi hareket ediyordu.⁴⁴ Mısır'ın yeni hükümdarı Tomanbay'ın sultan seçildikten sonra Abbasi Halifesi Yakub'a huzurunda hilat giydirdiği gibi, Yavuz'un da Mütevekkil'e hilat giydirmesi bu durumun apaçık bir göstergesiydi. Hatta Osmanlı müelliflerinden Celalzâde'nin ifadesiyle; Gavri'nin ortadan kalkmasıyla birlikte Çerkes saltanatı da Osmanlılara intikal etti.⁴⁵

III. Mütevekkil, Yavuz Sultan Selim'in şehre girişinden iki gün sonra 29 Eylül'de Şam'a geldi. Halife'nin Halep ve Şam'da geçirdiği günler hilafetin devri tartışmasında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuş gibidir. Zira yukarıda temas ettiğimiz bazı 19. yüzyıl kaynaklarında da ima edildiği üzere Halife'nin hilafeti Yavuz'a devrettiğine dair ilk ve en önemli işaretlere bu dönemde rastlanmaktadır. Bu manada Yavuz Sultan Selim'in, yeni Memlûk hükümdarı Tomanbay'a Şam'dan gönderdiği nâme oldukça

⁴⁴ Şehabettin Tekindağ, Yavuz'un mukaddes emanetlerden başka Halep'e geldiğinde Mütevekkil'den halifelik alametlerini almasının muhtemel olduğunu yazar (*Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574) Ders Notları*, İstanbul 1977, 135).

⁴⁵ *Celalzade Salih ve Tarih-i Mısır-ı Cedid Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*, haz. Nevzat Erkan, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, 255. Osmanlı kaynaklarında Memlûk hükümdarlarına zaman zaman Mısır halifesi, zaman zaman da Mısır sultanı denilmektedir (Selâhattin Tansel, "Silâhşor'un Fetih-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri: I, 2 (17) (Ocak 1958), 301). "Taht-ı hilâfetden dür ve saltanatdan mehcûr" (Rıdvanpaşazâde Abdullah Çelebi, *Târih-i Mısır (İnceleme ve Metin)*, haz. Samet Tınaz, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, 183).

önemlidir. Mezkur nâme şöyledir: “Bizim saadetli makamımızdan Emir Tomanbay’a! Allah bana İskender gibi Mağrip’ten Meşrik’a bütün dünyaya hâkim olacağını ilham etti. Sen satın alınmış memlûksün. Hükümdar olman caiz değildir. Ben yirmi cedde kadar melik oğlu melikim. Halifenin ve kadıların ahidnâmesiyle hükümdar oldum. “Sultan el-Gavri’nin ölümü üzerine ben ülkeyi kılıçla zaptettim. Bağdad halifelerine yapıldığı gibi, her yıl bana Mısır haracını gönder. Ben yeryüzünde Allah’ın halifesiyim. Senden daha çok Haremeyn’e hizmet etmeye layıkım. Eğer bizim hışmımızdan kurtulmak istiyorsan Mısır’da bizim adımıza para bastır, hutbe okut. Sen Mısır’da bizim naibimiz ol, Gazze’den itibaren Mısır’ı idare et, Şam’dan Fırat’a kadarki yerler bizim olsun. Eğer bize itaat etmezsen Mısır’a girer, oradaki Türkleri ana karnındaki ceninleri öldürürüm”.⁴⁶

Tomanbay’a gönderilen nâme, hilafetin devri meselesinde en önemli kaynaklardan biri olmasına rağmen maalesef üzerinde fazla durulmamıştır. Bunda Faruk Sümer’in metni tahrif ederek tercüme etmesinin ve yanlış bir kurgu içinde sunmasının büyük etkisi olsa gerektir.⁴⁷ Yavuz Sultan Selim’in yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kendisini bir Memlûk hükümdarı gibi gördüğünü ve bu manada III. Mütevekkil ile mezhep başkadılarının da en önemli meşrulaştırma vasıtası addedildiğini bir kez daha teyit etmektedir. Ayrıca Halife’nin Yavuz Sultan Selim’in sultanlığını resmî bir törenle kabul ettiği de anlaşılmaktadır. Bu törenin mahiyetine dair şimdilik bir bilgiye sahip değiliz fakat hilafetin devri tartışmalarında önemli anlamlar taşıdığı kanaatindeyiz. Nitekim bazı eserlerde Osmanlı hilafeti bu törenle birlikte başlatılmaktadır.⁴⁸ Osmanlı sultanının kendisini Bağdat’taki Abbasi halifelerine benzetmesi ve “Allah’ın halifesi” olduğunu kaydetmesi de hilafetin devri meselesinde üzerinde durulması gereken dikkat çekici hususlardır. Şimdilik

⁴⁶ İbn İyâs, *Yavuz’un Mısır’ı Fethi ve Mısır’da Osmanlı İdaresi*, s. 117. Tomanbay’a gönderilen nâmenin muhtevasını Osmanlı kaynakları farklı naklede. Buna mukabil neredeyse hepsinde Yavuz Sultan Selim’in kendisini “halife” olarak nitelendirdiği bilgisi verilir. Çerkesler Kâtibi Yusuf, mektupta Yavuz’un Tomanbay’a hutbe ve sikkeyi kendi adına okutmasını, böylece “mesned-i hilâfette” kendisinin naibi olmasını aksi halde dökülecek Müslüman kanından kendisinin mesul olduğunun kaydedildiğini yazar (*Çerkesler Kâtibi Yusuf’un Selim-nâmesi’nin Mukâyeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*, s. 107). Mektup için ayrıca bk. İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, haz. Hicabi Kırılancık, Ankara 2001, 328; Celalzâde, *Selîmnâme*, s. 191-192; Rıdvapaşazâde, *Târih-i Mısır*, s. 188-189.

⁴⁷ Bu nâme ile ve hilafet meselesiyle ilgili yazdığı makalenin problemli diğer bölümleriyle ilgili itirazlarımız için bk. Uğur Demir, “Osmanlı Hilafeti ve Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil (1516-1543)”.

⁴⁸ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, II, 482.

III. Mütevekkil'in Yavuz'a hilafeti Halep'te veya Şam'da devrettiğine dair kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Şam'dan gönderilen nâmede bunu teyit edici önemli imalar mevcuttur. Bu yüzden hilafetin 1516'da devredildiğine dair bazı 19. yüzyıl müelliflerinin yazdıklarının tamamen esassız olduklarını söylemek mümkündür.

Hilafetin devri meselesinde Şam'daki ikinci önemli olay Yavuz Sultan Selim adına 29 Eylül 1516'da Beni Ümeyye Camii'nde hutbe okunmasıdır. Hutbenin tam metni bugüne ulaşmamıştır. Buna mukabil seferin günlüğünü tutan Haydar Çelebi, hutbe okunması münasebetiyle şu kaydı kaleme almıştır: “Bu gün dîvân olup, kadîmü'l-eyyâmdan cârî olan âyin-i fâside ve kavânîn-i kâsideyi bi'l-küllîye def ü ref idüp **hutbe, nâm-ı hilâfet-encâm-ı sa'âdet-ilhânına okunup** ol vilâyetin harâbâdî âsâr-ı adl ile ma'mûr ve re'âyânın gönülleri rûşen ve pür-nûr eyledi.”⁴⁹ Haydar Çelebi, 6 Ramazan 922/3 Ekim 1516 tarihinde yine Beni Ümeyye Camii'nde Cuma namazı münasebetiyle okunan hutbenin de Yavuz Sultan Selim adına okunduğunu yazar ama bu sefer “hutbe-i hilafet” demez.⁵⁰

Hilafetin devri tartışmasında ikinci önemli aşama Ridaniye savaşından sonra Osmanlı ordusunun Kahire'de hakimiyet tesis etme sürecidir. Yavuz,

⁴⁹ *Haydar Çelebi Rûznâmesi*'nin günümüze 3 versiyonu intikal etmiştir. Bunlardan iki tanesi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Revan nr. 1955, vr. 108b-160b; Revan nr. 1958, vr. 204b-256b). Üçüncü versiyonu ise Feridun Bey Münşeâtî'nın birinci cildindedir. Bu üç nüshayı karşılaştırmak suretiyle bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır fakat bu tezin birçok yanlışla malûl olduğunu, birçok okuma hatası ihtiva ettiğini de belirtmek gerekir (*Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi Rûznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, haz. Ali Seslikaya, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014). Bugüne kadar Feridun Bey Münşeâtî'ndeki nüshası kullanıldığı için diğer yazmalardaki “hutbe-i hilafet” dikkatlerden kaçmıştır. Nitekim Münşeât'taki metin şu şekildedir: “Dîvân olup kadîmü'l-eyyâmdan cârî olan âdât-ı fâside ve kavânîn-i kâsideyi bi'l-küllîye def ü ref idüp hutbe devletlü pâdişâhın nâm-ı sa'âdet-encâmına okunup ol vilâyetin harâb âbâdî âsâr-ı adliyle ma'mûr ve re'âyânın gönülleri rûşen ü pürnûr oldu” (I, 481). Feridun Bey, Haydar Çelebi Rûznâmesi'ni eserine alırken zaman zaman kısaltmalara gitmiş veya bazı kısımları atlamıştır.

⁵⁰ *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi Rûznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, haz. Ali Seslikaya, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014, s. 150; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 481.

Mısır'da tam olarak hakimiyet kurabilmek için III. Mütevekkil ve III. Mütevekkil'in Kahire'de bulunan babası sabık halife Yakub'un da desteğini aldı.⁵¹ Bu arada Mısır'da Yavuz Sultan Selim'in halifeden biat almasının zorunlu olup olmadığı tartışılmaya başlandı. Bu tartışma bugüne kadar yapılan çalışmalarda mesnetsiz olduğu ve kaynaklarda böyle bir bilgi yer almadığı gerekçesiyle reddedildi.⁵² Buna mukabil Abdüssemed Diyarbekrî'nin 1541'de tamamlayıp devrin Mısır Valisi Davud Paşa'ya sunduğu Kahireli Hasan b. al-Tuluni'nin *en-Nüzhe es-Seniyye* adıyla Arapça kaleme aldığı tarihin Türkçe tercümesi olan *Tercüme-i en-nüzhe es-seniyye fi zikr el-hulefa ve'l-müluk el-mısıriyye* adlı eserinde biat tartışmasını ayrıntılı bir şekilde anlatır.⁵³ Diyarbekrî'nin kaydı şöyledir: “*Abbâsilerden radiyallâhu anhüm elli nefer kimseler halife oldılar. Otuz yedisi Irak'da olmuşlardır. Evveli Ebûl-Abbas el-Fettâh idi ve âhiri Mehmed el-Mutasım bin el-Müstezır Ahmed idi. Ve on üç nefer kimseler Mısır'da oldılar. Nitekim geçdi ve cümle eyyâm-ı müddetleri beş yüz yirmi dört yıl idi ve bu mezkûr Müstasım ... Bağdad harâb olup ve diyâr-ı İslâm nehbet ü garetle talgalık oldu ve hilâfet kat' olup ve münkariz oldu. Anlardan hiç kimse kalmadı ve ammâ Mısır'da Âl-i Osmân'dan merhûm magfûr sa'îd-i şehîd Sultân Selim Han Gazi tâbeserâhu ve ce'ale-l-cennete mesvâhu Mısır'a mâlik olıcak Çerakese kavmi ziyâde i'tibâr edüp ve iltifat kılup farz gibi ri'âyet edüp ve vâcib gibi lâzım gelüp saltanat anlardan bi'at kılup alurlardı. Anlarsız olan saltanat yanlarında mu'teber değil idi. Ol ecilden anları ziyâde ri'âyet ederlerdi. Ve amma merhûm ve magfûr Sultân Selim Gazi rahmetullahi aleyh hicret-i nebeviyyenin dokuz yüz yirmi üç yılında Mısır-ı şerîfe dâhil olup Çerakese tâifesini çil yavrusu gibi tağdıp ve kul taifesini gavl gibi perâkende edüp müsteavlî olıcak bu söz sem'ine erişdikde ulemâdan suâl edüp didi ki, 'Saltanata Abbasîlerden bi'at şart mıdır? Ve anlardan icâzet lâzım*

⁵¹ Yavuz Sultan Selim'in III. Mütevekkil ve Yakub ile nasıl bir münasebet tesis ettiğine, halifelerin Mısır'da Osmanlı hakimiyetinin tesisinde neler yaptıklarına dair bk. Uğur Demir, “Osmanlı Hilafeti ve Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil (1516-1543)”.

⁵² Bu bilginin ilk defa hangi kaynakta zikredildiği ve bunun sebep olduğu tartışmalar hakkında bk. Uğur Demir, “Osmanlı Hilafeti ve Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil (1516-1543)”.

⁵³ Eserin British Library'daki nüshası için bk. “Tercüme en-nüzhe es-seniyye fi zikr el-hulefa ve'l-müluk el-mısıriyye”, Londra, British Library, Add. 7846. Diyarbekrî'nin verdiği bu bilgilere ilk defa Barthold temas etmiştir (*Halife ve Sultan*, 108-109). Abdüssemed Diyarbekrî ve eserlerine dair bk. Benjamin Lellouch, “Abdüssemed Diyarbekrî”, <https://ottomanhistorianuchicago.edu/tr/historian/abdussamed-diyarbekri> (erişim tarihi 10.04.2018).

mıdır' didi. Ulemâ-i Mısır buna cevâb virdiler ki, 'Hiç şart, lâzım değildir ve şimdiki zamânda saltanat şevketle ve kudretle ve kuvvetle olur' didiler. Ol ecilden merhûm aylık iğvâsını def idüp ve gavgasını ref idüp anların düzenin tağıdıp ve cem'iyetlerin bozup anların kudretlüsünü İslambol'a alıp gitti. Her vakitte fitneye bâ'is ve her sâ'atde fesâde sebeb olmasun deyu bu tertîbi bozdu ve ba'zıları elân hicretin dokuz yüz kırk sekizinde Mısır'da bâkidir".⁵⁴

Diyarbakır'ın verdiği bilgiler sayesinde III. Mütevekkil'in ve bazı yakın akrabalarının İstanbul'a gönderilmesinin temel sebebinin Mısır'da güçlü bir halife veya halife adayının bırakılmak istenmemesi gibi bir gerekçeye dayandığı, daha da önemlisi Mısır ulemasının sultanın halifeden biat almasının zorunlu olmadığına dair görüş beyan ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bilgiler hilafetin devrini desteklemekle birlikte, Osmanlıların hilafete ve halifeye bakışını etkilemiş olmalıdır.

Hilafetin devri tartışmasında Yavuz'un Mısır'da geçirdiği günler yalnızca biat tartışmaları açısından değil, "saltanatı ve hilafeti" birleştirdiğine dair 19. yüzyılda yazılan bilgilere mesnet teşkil edecek gelişmelerin yaşanması açısından da mühimdir. Bu manada özellikle Tumanbay'ın 13 Nisan 1517'de idam edilmesinden sonraki süreç ayrı bir önemi haizdir. Zira Yavuz Sultan Selim, bu idamdan sonra Kahire'de otoritesini kesin bir şekilde tesis etti. Bunun bir göstergesi olarak Hz. Yusuf'a ait tahta çıktı ve çevre bölgelere fetihnâmeler gönderdi.⁵⁵ Ayrıca Haremeyn'de adına hutbeler okundu, bu zaferden sonra eşrefiler bastırıldı.⁵⁶ Yavuz'un Hz. Yusuf'un tahtına çıkması ve Mısır'da tam manasıyla hakimiyetini tesis etmesi vesilesiyle dönemin bazı kaynaklarında şu tarifler yapılmıştır: "*hutbe-i hilâfet ve sikke-i saltanat sene selâsin ve işrine ve tis'i-mie Muharrem'inin evvel Cum'ası güninde Sultân Selîm Hân bin Bâyezîd Hân adına muharrer ve mukarrer olup*"⁵⁷; "*Mısır'a zînetler ve*

⁵⁴ Ali Emirî, Tarih, nr. 596, vr. 48a-b.

⁵⁵ Hz. Yusuf'a ait tahta çıkmanın Mısır'da hakimiyet tesis etmede ne anlama geldiğine dair Silahşor önemli bilgiler verir (Selâhattin Tansel, "Silâhşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları*, 2/17 (Ocak 1958), s. 444). Silahşor, ayrıca Yavuz Sultan Selim'in Tumanbay'ın idamından sonra Kahire sokaklarında münadilerin halka şöyle seslendiklerini yazar: "*Her kim Halife-i arza âkk ve asî olup dâvetin kabul kılmassa âkibet cezası budur*" (s. 450).

⁵⁶ *Kemal Paşa-zâde'nin Selim-nâmesi*, s. 202; *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdarresi*, s. 167).

⁵⁷ *Keşfi'nin Selim-namesi*, s. 128.

*Mekke ve Medîne-şerrrefehuma'llâhu-şerîflerine âdet-i kadîme üzerine hil'atler ve kisvetler gönderip i'zâzlar ve dil-nüvâzlıklar kıldılar. Anlar dahî handân-u-mesrûr ve şâdân-u-pür-huzûr olub aksâ-yi Mağrib'den nevâhî-i Yemen'e ve Habeş'e ve Zengibâr'e vârinca şehirde ve diyârde cümle bilâd-u-emsârde hutbe-i hilâfet ve sikke-i saltanat ol sultân-ı sa'îd ya'nî Sultân Selîm Hân bin Bâyezîd adına mukarrer ve muharrer oldı*⁵⁸; *"kânûn-ı saltanat ve âyîn hilâfet neyise eyleyüb"*⁵⁹; *"Bu abdinin tahrîri vaktinde bâb-ı sadakat-ı şerîfenin bendesi oğlum gelüp anın hakkında vuku' bulan in'âmları ve sultân-ı Arab ve Acem ve hâdim-i Medîne ve Harem'in sa'âdetle taht-ı Mısır'a cülûsunu ve a'dâ-i mahzûlüne nusreti i'lâm eyledi. Bu bende ol hâlete Allahu Te'âlâ'ya secde-i şükûrler eyledi. Sultân-ı İslâm'ın selâmetine..."*⁶⁰

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettikten sonra hutbelerde artık adı **"Hâlifetü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Hâmî'l-Harameyn eş-Şerefeyn zıllullâh-ı fi'l-'arz, bi't-tûl ve'l-'arz Sultân Selîm Hân"** olarak okunmaya başlandı. Mısır'ın fethini mütaakib Sana'da Osmanlı hakimiyeti tanındığında ilk Cuma namazında hutbe belirtildiği şekilde okundu.⁶¹ Yine Osmanlı hakimiyetinin tanındığı Harameyn'de de benzeri bir hutbe irad edildi. Ancak hutbe meselesi sonraki dönemlerde büyük krizlere sebep oldu. Yemen'de Zeydiyye'den Beni Şeyban hutbeyi "imamü'l-vakt ve sâhibü'z-zamânü'l-İmam Muhammed bin el-Kâsım" şeklinde okutunca ayaklanmaların ateşini yakmıştı.⁶² Osmanlıların hakim olduğu yeni topraklarda hutbelerde Yavuz Sultan Selim için "halife" denilmesi önem arz eder. Bu unvan, her ne kadar daha ilk dönem Osmanlı hükümdarları tarafından kullanılsa da, İslâm dünyasının büyük bir kısmında bu anlamının dışında kullanıldığı ve Abbasi hilafetini çağrıştırdığı kesindir.

⁵⁸ *Keşfi'nin Selim-namesi*, s. 135.

⁵⁹ *Keşfi'nin Selim-namesi*, s. 137.

⁶⁰ Nablus şeyhlerinden Emir Torabay bin Karaca'dan gelen bir mektup TSMA, nr. 6341 (eski numarası) /756 (yeni numarası)). Torabay bin Karaca'nın Mehmed Paşa'ya gönderdiği mektupta da, "...feth-i Mısır ve cülûs-ı taht-ı Yusûf-ı Sıddık aleyhisselâm fevka'l-had beşâretler eylediğini" yazar (TSMA, nr. 6341 (eski numarası) /756 (yeni numarası)).

⁶¹ Berkü'l-Yemânî, s. 274. Keşfi de "hutbe-i hilafet ve sikke-i saltanat" tabirini kullanır (*Keşfi'nin Selim-namesi*, s. 128).

⁶² Berkü'l-Yemânî, s. 510.

Hilafetin devri meselesinde III. Mütevekkil'in Kahire'den İstanbul'a gönderilmesi münasebetiyle İbn İyas'ın yazdıkları da kıymetlidir. Zira İbn İyas, 9 Haziran 1517 tarihli bu sürgün vesilesiyle Mısır halkı arasında "Halifelik Mısır'dan İstanbul'a geçti" söylentisinin yayıldığını belirtir.⁶³ Bu söylentiden en azından Mısır halkının hilafeti hâlâ onun temsil ettiğine, halifenin İstanbul'a gönderilmesi sebebiyle bu hilafetin de oraya geçtiğine inandığı anlaşılmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in hilafeti devraldığına dair sonraki dönem kaynaklarından Hoca Saadeddin'in bazı ifadeleri de önem taşır. Bunlardan en fazla atıf yapılanı "**libâs-ı hilâfeti istihkak ile telebbüs eylemişken** dervişâne kisvet ve libâsı ihtiyâr itmişdi" ifadesidir.⁶⁴ Saadeddin'in bu ifadesi üzerinde fazla durulmamış ve bu sözün daha önceki Osmanlı padişahları için de kullanılmış olan halife unvanının bir devamı olduğu yazılı gelmiştir. Hilafetin "istihkak" ile elde edileceğine dair Osmanlı tarihindeki ilk resmi ifade Fatih Sultan Mehmed'in son devirlerinde kaleme alındığı tahmin edilen ve II. Bayezid devrinde bazı ilavelerde bulunulan Kanunnâme'deki, "*hâlâ Pâdişâh-ı rûy-i zemîn ve Şehinşâh-i sipihr-temkîn, felek-rif'at, hurşid-menzilet, Sultân-ı selâtîn-i cihân ve Hâkan-ı kâm-rân-ı âlî-şân, Fâtih-i bilâdu'r-Rum bi-nasri'llâhi Meliki'l-Kayyûm, nâzır-ı umûr-ı dîn ü devlet ve mu'în-i kavânîn-i kadr u saltanat, sâhibü'l-megazî, el-meşhûretün fî'l-âfâk, melik-i serîr-i hilâfet bi'l-istihkak kahrâmân-ı zamân, sâhibü'l-emn ve'l-emân, es-Sultanü'l-a'zam, halîfetullâh fî'l-âlem...*"⁶⁵ sözleridir.

⁶³ İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, 172. Ayrıca bk. Barthold, *Halife ve Sultan*, 105. İbn İyas'ın hilafet meselesinde âl-i Osman'a özel bir misyon yükleyen geleneğe inandığını söylemek mümkündür. Nitekim Osmanogullarının secresine dair şunları yazmıştır: "Büyük ataları Osman bazı tarihçilere göre 658 yılında doğmuş, 69 yıl kadar yaşamıştır. Aslı Medine yakınındaki Vâdi'l-Safrâ Araplarındandır. Medine'de kılık çıkınca Karaman ülkesine gitmiş... Takıyeddin Ahmed el-Makrizi "Osmanogulları arasında melik, sultan ünvanını alan kişi yoktu. Mısır hükümdarlarına mektup gönderince onları ulularlar, kendilerini hüknâr veya emir falan şeklinde anarlardı. Bazı tarihçiler Osmanlıların, Abbasiler adına davet yapan, Hilafeti Emevîlerden alıp onlara veren Ebu Müslim el-Horasanî soyundan geldiğini söylerler" der. Osmanlıların nesebiyle ilgili sözlerimiz sona erdi. Bu nesep doğru olandır. Gerçekliğini Allah bilir" (İbn İyas, s. 330).

⁶⁴ Tacü't-tevârih, II, İstanbul 1280, s. 398. Atıf için bk. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 261.

⁶⁵ *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003, s. 3-4.

Devirle olmaktan ziyade “istihkak” ile halife olunması söylemi Osmanlı hilafeti tartışmalarında en fazla müracaat edilen meşrulaştırma yolu olmuştur. Buna mukabil Saadeddin’in naklettiği ifadelerin bu geleneğin bir devamı mı yoksa hilafetin devrine işaret eden ifadeler mi olduklarına dair kesin hüküm vermek mümkün değil gibidir. Bu ifadelerin sonraki dönem müellifleri tarafından Yavuz Sultan Selim’in hilafeti hakkettiği için III. Mütevekkil’in kendi rızasıyla halifelîği ona devrettiğine dair yazdıklarına mesnet teşkil ettiğini söylemek ise mümkündür.

Hoca Saadeddin’in Yavuz Sultan Selim ile Şam ulemasından Mehmed el-Bedahşî arasında geçen konuşmalar münasebetiyle yazdıkları da önem arz eder. Nakledildiğine göre konuşma Otrarî, Yavuz Sultan Selim’e halkın Allah emaneti olduğunu izah ettikten sonra “bâr-ı hilâfet, haml-i sıkletdir” demiştir.⁶⁶ Saadeddin’in bu yazdıkları da hem hilafet ile ilgili kadim Osmanlı tasavvurunu hem de hilafetin devr alındığına dair yazılanları destekleyecek mahiyette kullanılmaya müsaittir. Buna rağmen şimdilik kesin hüküm vermek imkansızdır.

Yavuz Sultan Selim’in hilafeti devraldığına dair temas edilmesi gerektiğini düşündüğümüz bir diğer kaynak da Celalzâde’nin *Tabakatü’l-Memâlik* adlı eseridir. Özellikle bu eserin sadeleştirmesini yayınlayan Saadetin Tokdemir’in neşri önemlidir. Nitekim bu neşirde şöyle bir bölüm mevcuttur: “*Tomanbay, maneviyatı bozuk bir ordu ile Reydaniyeye kadar giderek orada savaşa başladı. Selimin yılmaz ordusu burada da Mısır ordusunu bozdu. Ele geçirilenler arasında Tomanbay da vardı. Züveyle kapısında asıldı. Halife Üçüncü Mütevekkilâlellah, Sultan Selimde müslümanlığı koruyacak yüksek bir kabiliyet görmesi üzerine kendisine Hilâfeti terk ve bazı emanetleri teslim etti. Bundan sonra Sait, Nube, Habeş, Zübeyt ve Aden tarafları fetholundu. Dönüşte Mekke Şerifi Padişaha bir arıza göndererek Hareameyn denilen Mekke ve Medîne ahalisinin itaatini bildirdi ki, bununla Hicazın da Osmanlı İmparatorluğuna ilhakı temin edildi.*”⁶⁷ Tokdemir’in neşrinde yer alan bu bilgiler günümüze ulaşan diğer *Tabakatü’l-*

⁶⁶ *Tacü’t-tevârih*, II, 574-575.

⁶⁷ (*Tabakatülmemalik ve Derecatülmesalik*) Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Türk Ordusunun Savaşları ve Devletin Kurumu, İç ve Dış Siyayası, haz. Sadettin Tokdemir, İstanbul 1937, s. 4.

Memâlik yazmalarında mevcut değildir.⁶⁸ Bu yüzden Tokdemir'in neşri hazırlarken eserin orijinalinde mevcut olmayan bilgiler ilave ettiği düşünülmektedir. Buna mukabil *Tabakatü'l-Memâlik*'in özellikle Yavuz Sultan Selim kısmı neredeyse bütün yazmalarda küçük de olsa farklı şekillerde yazılmıştır. Ayrıca Tokdemir, her ne kadar dikkat edilmese de bu gün nerede olduğunu tespit edemediğimiz farklı bir *Tabakatü'l-Memâlik* nüshasını kullanmıştır. Zira yayına hazırladığı eserin girişinde arkadaşının kendisine getirdiği bir yazmayı yayına hazırladığını belirtir. Bu yüzden Tokdemir'in neşrindeki bu bilgilerin *Tabakatü'l-Memâlik*'e yayına hazırlayanın ilaveleri olup olmadığını kesin bir şekilde ileri sürmek, yayına hazırladığı nüsha görülene kadar mümkün değildir. Şayet bu bilgiler orijinal esere ilave edilmemiş ise hilafetin devrine dair ilk kayıtlar bunlar olmalıdır.

Celalzâde, Memlûklerin başlangıçta dindar bir idare tesis ettiklerini fakat zamanla bundan uzaklaştıklarını; hadimü'l-Haremeyn olmakla şeref bulduklarını ifade ettikten sonra “*serîr-i sa’âdet-te’sîr-i Yûsufî, aleyhi’s-selâm ve taht-ı hilâfet-masîr-i Mısırî ellerinden*”⁶⁹ alındı der. Burada da Mısır’daki hilafetin Osmanlıya intikal ettiğine dair bir ima sözkonusudur ama bunun bir devir-teslim töreniyle olduğundan ziyade “hilafet-i istihkak” kavramı çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

Osmanlı hilafetinin Yavuz Sultan Selim ile başladığını kaydeden bir diğer müellif de Mehmed Hakim’dir. 18. yüzyılın önemli resmi tarihçilerinden Hakim, bu görüşünü III. Mustafa’nın oğlu Şehzade Selim’in 1761 yılındaki doğumu münasebetiyle kendisinin kaleme aldığı bir şiir vesilesiyle izah eder. Beyitlerin ne anlama geldiğine dair derkenarlara yazdığı izahlardan Osmanlı hilafetini temel olarak İbnül Arabî’nin artık genel kabul görmüş görüşlerine göre açıklamaya çalıştığı anlaşılır. Nitekim “Tâ nüzûl-i ‘ayne dek bâkî kalur a’yân-ı ‘ayn” beytinin kenarına “Nüzûl-i ‘ayn; işâratün bi-‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm ve bekâ’-i Âl-i ‘Osmân ilâ-tilke’l-müddeti, zekera eş-Şeyh Muhyiddîn *kuddise sırruhû*” notu düşülmüştür. Daha da önemlisi Osmanlı hilafetinin ne zaman

⁶⁸ Diğer yazmalarda bu kısım şöyledir: “*Ridâniye meydânında Tomanbay ile gerü sâhâne rezm ü ceng idüb, kuvvet-i kâhiresiyle Mısır’ ı feth idüb, Tomanbay’ ı Züveyle kapısında ber-dâr etdi. Sa’id ve Nûbe ve Habeş iklimlerini aksâ-yı Nil’e vârnca feth idüb, Haremeyn diyâr-larına, Zebîd ve Aden iklimlerine pâdisâh-ı ale’ l-ülâk oldı*”. (Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, haz. Funda Demirtaş, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 200, s. 36).

⁶⁹ Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 142.

başladığına dair yazdıklarıdır. Zira “*Böyledir hükm-i şümûl-i ‘ayn eltâf-ı ‘alîm/ Men etâ lillâhi bi’l-kalbi’s-selîmi in-râ be-goft/ Evveleş bûde Selîm ü âhireş bâdâ Selîm/ Hem kutâbet-i minha-i mevhûbesidir anların/Nitekim a‘yân-ı harfin kutbudur ma’nâda mîm/Mazhar-ı nûr-ı tecellî-i Hilâfet her biri/Tûr-ı eyyen sâha-ı Şâhî de mânend-i Kelîm*” beyitlerinin kenarlarına yapılan açıklamalardan “hilafet” kelimesinin kenarına “İnnî câ‘ilün fi’l-arzı halîfeten” âyeti yazılmıştır.⁷⁰ Bu not, Hakim’in Osmanlı sultanlarından Yavuz Sultan Selim’i ilk halife olarak gördüğünün bir göstergesidir.

Hilafetin Kanuni Sultan Süleyman Tarafından Devr Alındığına Dair Yazılanlar

Bugüne kadar hilafetin devri meselesinde hep Yavuz Sultan Selim dönemi üzerinde durulmuş; bu tartışmada Kanuni Sultan Süleyman devrindeki gelişmeleri ve bu devirle ilgili kaynakların verdiği bilgiler dikkate alınmamıştır. Buna mukabil hilafeti Kanuni’nin devraldığına dair de önemli bilgiler mevcuttur. Bu konuda özellikle Evliya Çelebi’nin yazdıkları değerlidir. Nitekim Evliya-yı bî-riya, Kanuni’nin cülusu münasebetiyle şu bilgileri verir: “*Andan el-Mütevekkil Alallâh Abdülazîz bin Ya’kûb ibn al-Mütevekkil Alallâh 19 sene (da) halîfe olup sene 903’de el-Melik en-Nâsır Muhammed, Sultân Kayıtbay asrında Sitti Nefise cenbinde medfûndur. Andan el-Mütevekkil Alallâh Muhammed ibn el-Müstemsik Billâh Ya’kûb fâtih-i Mısır Selîm Şâh’da kûşenişîn-i cinânda bulunup Selîm Hân ile İslâmbol’a gidüp haylî i’zâz [u] ikrâm olunup zevk [u] safâda iken Selîm Hân vefât edüp Süleymân Hân dahi kendüye hadden efzûn in’âm [u] ikrâm edüp Süleymân Hân’a ibtidâ hilâfet şemşîrin Ebâ Eyyûb-ı Ensârî’de bunlar kuşadup Süleymân Hân bunlardan bî’at edüp cûlûs etdiler. Zirâ hulefâ-yı kadîm âl-i Abbâsiyân’dır. Hikmet-i Hudâ bu el-Mütevekkil Alallâh’ın pederi el-Müstemsik Billâh Mısır’da merhûm olduğu haberi geldikde Süleymân Hân’ın izniyle mu’azzez ü mükerrerem Mısır’a varup pederi yerine halife oldu. Müddet-i hilâfeti 23 sene. Ve sene 908 905’de 905’de Mısır vâlîsi Dâvûd Paşa asrında bunlar dahi fevt olup Sitti Nefise cenbinde defn olundu ve Mısır içre halife olan âl-i Abbâsiyân’ın âhiri bu el-Mütevekkil Alallâh’da inkırâz buldu. Cümle on yedi neferdir. Müddet-i saltanatları kâmil 332 sene oldu. Ammâ Mısır’da*

⁷⁰ Vak’a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), haz. Tahir Güngör, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 1014-1016.

bunların hilâfeti âl-i Abbâsiyân olduklarına binâ'en ta'zîm edüp şeyhü's-şüüyûh mer-tebesinde idiler. Zabt u rabt ve bast u akd [u] hâl tegallûben Çerâkese elinde idi. Ve almak-vermek ve yasmak-asmak cümle Çerâkese destinde idi. Bunlar hemân sâhib-i kelâm olup anlara bî'at verirdi, ve's-selâm. Bunlara halîfe-i Resûlullâh derler.”⁷¹

Evliyâ Çelebi'nin III. Mütevekkil'in Kanuni Sultan Süleyman'a Eyüp Sultan Camii'nde “hilafet şimşirini” kuşandığına dair verdiği bilgiler ma-alesef hilafet tartışmalarında ihmal edilmiştir. Kanuni devri kaynaklarında Seyyah-ı Âlem'in yazdıklarını destekleyici bilgiler bulunmaz. Buna mukabil bu bilgiler hilafetin devrine dair en açık ifadeleri taşıyan ve şimdiye kadar tespit edilen en eski rivayet olması açısından önem arz eder.⁷²

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler hilafetin devri tartışmalarında Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusu töreninden⁷³ itibaren meydana gelen gelişmelere dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Kaynaklara bu nazarla bakıldığında ilmiyenin önde gelenlerinden ve Abbasi halifeliğinin ne anlama geldiğini en iyi bilenlerden İbn Kemal'in şu cümlesinin önem arz ettiği görülür: “Vâlid-i büzürkovânının ufûlüne bî-ihtiyâr bir âh-ı cihân-sûz idüb, dendân-ı hasretle fırkat-benân ısırdı. Deryâ-yı mihr u muhabbet-i hüsrevânîsi cûş u hûrûş idüb, mâtemiçün **hulefâ-yı Abbâsiyye gibi sîm-pûş oldu**. Hezâr fûrûğ-ı bî-şumârıyla çeşme-i cihân beynine âlem şeb-i deycûr gibi tenk u târ olub, bu ma'ânî dil-sûzı yâd üdi.”

⁷⁴ Yine cülus münasebetiyle “Çün şehriyâr-ı kâm-kâr Hazret-i Hudâvendigâr, Süleymân-ı Âşaf-rây-ı zaman, fermân-fermâ-yı âfâk-ı cihan, **kemâl ü liyâkat ü istihkakile yer yüzinde hilâfet hilatini ve saltanat libâsını giydi**”⁷⁵; “Çün nevbet-i hilâfet ve serîr-i saltanat Hazret-i şâhib-kırân kahramân-ı kurûm-ı Rûm u İran Sultân Süleyman'a irdi” yazar.⁷⁶

İbn Kemal'in babasının ölüm haberini alan Kanuni'nin Abbasi halifeleri gibi siyah giyindiğine dair verdiği bilgiler dönemin diğer kaynakları ve

⁷¹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi X. Kitap*, s. 27.

⁷² Kanuni'nin cülusuna şahitlik eden Keşfi de sultanın “hil'at-i hilâfeti” giydiğini yazar (*Selîmnâme*, s. 151).

⁷³ Kanuni Sultan Süleyman'ın cülus töreni hakkında bk. Zeynep Tarım Ertuğ, *Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999, s. 47-56.

⁷⁴ *Selîmnâme*, s. 216.

⁷⁵ *Tevârih-i Âl-i Osman*, X, 36-37.

⁷⁶ *Tevârih-i Âl-i Osman*, X, 44.

Venedik balyosu tarafından da desteklenmektedir.⁷⁷ Her ne kadar bu kaynaklarda Abbasi halifeleri benzetmesine yer verilmese de Kanuni'nin hem cenazede hem de cülus töreninde matem elbisesi giydiği kaydedilir. Ayrıca Seyyid Lokman'ın *Hünernâme* adlı eserinde de Kanuni'nin sarığında siyah bir sorguç ile resmedilmesi bu mateme işaret olmalıdır.⁷⁸

Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusunun hilafet meselesinde dönüm noktalarından biri olduğunun bir diğer belgesi de bu münasebetle Mısır Valisi Hayr Bey'e gönderilen fermândır. Fermânda Yavuz Sultan Selim'in "8 Şevval 926 Cuma günü akşam namazını müteakiben vefat ettiği ve yerine de Kanuni'nin cülus ettiği haber verilmekte; bu vesileyle Kanuni Sultan Süleyman için "umum âlemü's-sultân zıllullahı fı'l-arz" elkabı kullanılmakta, "İnnehu min Süleymane ve innehu Bismillahirrahmanirrahim" (Neml sureyi, 30. âyet) âyetinden sonra Hayr Bey'den "semere-i şecere-i risâlet ve der-i deryâyı nübüvvet" olan "nefsi Mısır'daki sâdâtın" hayır dualarının alınması için gayret edilmesi emredilmektedir.⁷⁹ Bu fermân, Kanuni'nin daha tahta geçtiği günden itibaren Kahire'de âl-i Abbas'ın en yaşlı mümessili olan ve 1497-1508 yılları arasında hilafet makamında bulunan El-Müstemsik-billâh Yakub'u artık hilafet makamı olarak görmediğinin, bunun yerine Osmanlı geleneginde uzun süredir yerleşmiş olan seyyid ve şeriflere yani sadâta hürmetin ön planı çıkarıldığının ve sadâtın dualarının alınmasının esas olduğu anlayışının yerleşmeye başladığını gösterir. Bu anlayışın daha Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren inşa edildiği görülmektedir. Nitekim Hayr Bey'in Mısır valisi tayin edilmesi vesilesiyle verilen beratta da hutbenin ve sikkenin I. Selim adına olması belirtildikten sonra Mısır'da olan "ümerâ ve küberâ ve ulemâ ve fudalâ ve kuzzât ve sâdât ve şeyhler ve kethüdaların" duasının alınmasına özen gösterilmesi, onların da Hayr Bey'in valiliğini tanımları bildirilmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 4.

⁷⁸ Kanuni'nin cülus töreni ve bu münasebetle giyilen "matem elbisesi" hakkında bk. Zeynep Tarım Ertuğ, *Cülûs ve Cenaze Törenleri*, s. 47-56.

⁷⁹ Hayr Bey'e gönderilen bu ferman Feridun Bey Münşeati'nde yer alır (Süleymani Kütüphanesi, Fatih, nr. 4070, vr. 214a-216b) fakat bu mektup matbu neşirlere alınmamıştır.

⁸⁰ Hayr Bey'e gönderilen bu berat Feridun Bey Münşeati'nde yer alır (Süleymani Kütüphanesi, Fatih, nr. 4070, vr. 212b-214a) fakat bu mektup matbu neşirlere alınmamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman devri müelliflerinden Tabib Ramazan da Arapça olarak kaleme aldığı Belgrad seferi tarihinin başlarında Yavuz Sultan Selim'in vefatıyla ilgili bilgi verirken şunları kaydeder: “*Engin semalarda, yüce arşta ve yer altında bulunan bütün varlıklar onun ölümüne ağladılar. Zira o sıralarda dünya fitne, zulüm ve fesatla dolmuştu. O ise bir halife olarak, dünyanın düzeni ve hayatını sağlamaktaydı. Halifenin ölümü yüzünden zulüm ve fesadın artmasıyla, dünyanın düzeni ve idaresi bozulur. Bu ağlama, haksızlık, fitne ve denge-sizlikler; başka bir halifenin, hilafet tahtına oturmasına kadar sürer. Başka bir halife tahtına oturunca da dünya; adaletin sağlanması ve haksızlıkların giderilmesi ile canlanır, halk ve devlet erkânı mutlu olur, durumlarından da memnun kalırlar ve bunların malları, evlatları/zevceleri ve canları, hayatın başından sonuna kadar olan adet üzere, zalimlerin ellerinden kurtulmuş olur. Durum az önce arz ettiğimiz gibi olunca, Rahman'ın rahmetine kavuşan Sultan Selim Han'ın ölümünden sonra, bağışlayıcı Yüce Allah'ın emriyle ve ölümü zalim ve zorbaların arasında duyulmadan önce, Osmanlı neslinden miras kalan hilafet tahtına Sultan Süleyman Han oturdu.*”⁸¹

Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Başlayan Osmanlı Hilafeti Tartışmaları ve Bunun Sonraki Dönemlere Etkileri

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yılları Osmanlı hilafeti tartışmalarında önemli bir dönüm noktasıdır.⁸² Bu dönemde son Abbasi halifesi III. Mütevekkil, Kahire'ye geri gönderildi ve burada 1543 yılında vefat etti. III.

⁸¹ Tabib Ramazan'ın “*er-Risâle el-Fethiyye es-Süleymaniye*”si, haz. Necati Avcı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 29-30.

⁸² Bu konuda birkaç makale kaleme alan Colin İmber'e göre Osmanlı sultanları için ilk defa 1421'de kullanılan halife unvanına ilk defa Ebussuud, Maverdi'nin yazdıklarına istinaden hukuksal bir anlam vererek kullanmıştır. Buna mukabil Ebussuud'un çabaları kalıcı olmamış ve 1574'te Ebussuud'un vefatıyla beraber “Osmanlı hilafet teorisi de onunla birlikte ölmüştür.” (“Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet”, *Yeniçağda Osmanlı Dünyası, Kanunî ve Çağı*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın, İstanbul 2015, s. 193-195. İmber'in hilafet ile ilgili diğer çalışmaları için bk. “Süleyman as Caliph of the Muslims: Ebû's-Su'ûd's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology”, *Soliman le Magnifique et son Temps*, ed. Gilles Veinstein, Paris 1992,). Colin İmber'in Osmanlı hilafetinin başlangıç tarihi, bunun ilk defa Ebussud tarafından hukuksal anlamında kullanılması ve özellikle de Ebussuud'un vefatıyla “öldüğü” görüşlerine katılmak kesinlikle mümkün değildir.

Mütevekkil'in vefatından sonra da Abbasi soyundan birine halife olarak biat edilmedi ve böylece Kureyş soyundan gelen halifeler devri kapandı. Bu yüzden İslâm dünyasında hilafet konusunda tartışmalar başladı.

Bu dönemde hilafetin tartışma konusu olmasında Memlûk bakiyesindeki hakimiyetin tesis edilmesi adına verilen mücadelenin de büyük etkisi olmalıdır. Nitekim daha Yavuz Sultan Selim'in son dönemlerinde muhtemel bir karışıklığın çıkmasını bekleyen Şam ve Haleb'in hakimi Canberdi Gazali'nin sultanın ölümünden hemen sonra isyan etmesi bu minvalde ilk hadisedir. Canberdi, Osmanlı kaynaklarının ifadesine göre "külâh-ı devlet ve tac-ı hilafet" sevdasına düştü, kendi adına para bastırdı ve hutbe okuttu. Böylece sultanlığını ilan etti.⁸³ Sultanlığını ilan etmekle kalmadı, Osmanlı sultanlarının hilafetinin en önemli meşruiyet kaynağı olan haccın da suhuletle yapılmasına mani oldu.⁸⁴

Hayr Bey'in valiliğinden sonra yerine atanan İkinci Vezir Mustafa Paşa'nın valiliğinde Mısır'da büyük bir isyan patlak verdi ve hilafet hususu tekrar tartışılır oldu. Hayr Bey'in emir-ahur-ı kebirî Kansu saltanat davasıyla isyan etti ama önceden alınan istihbarat sayesinde isyan büyümeden bastırıldı.⁸⁵ Buna mukabil Çerkez asıllı olmayan ilk Osmanlı valisinin idareyi kolay kolay elinde toplayamayacağını ilk işaretiydi bu isyan.⁸⁶ Mustafa Paşa'dan sonra Mısır valisi tayin edilen Ahmed Paşa'nın isyan ederek saltanatını ilan etmesi ve bunun için de Kahire'deki Abbasi halifesi soyundan birinden destek alması artık hilafet meselesinin acilen gündeme alınmasını kaçınılmaz kıldı. Ahmed Paşa'nın isyanı 1524 Şubat'ında bastırıldı ama hilafet tartışması sonraki aylarda da devam etti. Bu tartışmaların bir sonucu olsa gerek, Veziriazam İbrahim Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın kızkardeşiyle evlenmeleri münasebetiyle 22 Mayıs 1524'te sultanın huzurunda yapılan ilmi müzakerede "Yâ Dâvûdu innâ cealnâke halîfeten fil ardı fahkum

⁸³ Celalzâde, *Tabakat*, s. 49-50.

⁸⁴ Celalzâde, *Tabakat*, s. 50. Celalzâde, Memlûk bakiyesi olan bölgelerde Osmanlı hakimiyetine karşı Çerkes asıllı olanların nasıl bir direniş gösterdiklerini veciz bir şekilde şöyle tarif eder: "Kanda bir Çerkes görürsen ac u müflis, rû-siyâh/ Vâris-i mülk ü diyâr, tâlib-i taht u külâh"/ Kalmasa âlemde Çerkes iki kalsa ki hakîr/ Birisi sultân olur biri devîdâr-ı kebîr" (*Tabakat*, s. 141).

⁸⁵ Celalzâde, *Tabakat*, s. 142.

⁸⁶ Mustafa Paşa'nın valilik devrinde Mısır'da çıkan isyanlar için bk. Celalzâde, *Tabakat*, s. 142-146.

beynen nâsi bil hakkı ve lâ tettebiil hevâ fe yudilleke an sebîlillâhi, innellezîne yadillûne an sebîlillâhi lehum azâbun şedîdun bi mâ nesû yevmel hisâb (hisâbi)⁸⁷ âyeti ele alındı.⁸⁸

Düğünde Hz. Davud (a.s) ile ilgili âyetin gündeme getirilmesi sıradan bir tercih olmasa gerektir. Nitekim burada saltanat ile hilafetin tek kişide cem olması tartışmasının önemli bir mesnedi aranmış olmalıdır. Kanuni'nin huzurunda yapılan ilmi müzakerenin mahiyetini bilmesek de bu âyet üzerinde Osmanlı sultanlarının hilafetinin meşru olduğu sonraki dönemlerde savunulan bir tez olmuştur. Mesela 18. yüzyılda İsmail Hakkı Bursevî, geleceği devam ettirerek şunları kaydedecektir: “*Gerek zâhirde tecerrüd ihtiyâr etsin ve gerek etmesin. Zîrâ maksûd bizzât bâtını ıslâh etmektir. Onunçün sultan-ı a'zam tezkiye-i nefis etse halîfe olur ve terk-i saltanata hâcet kalmaz. İbrahim Edhem'in terk-i saltanat etdiği mürşid-i kâmilî tefîş için idi ve illâ rehnûmâ bulunacak saltanat-ı sülûka mâni' olmaz. Nitekim Hazret-i Yusuf, Dâvud ve Süleyman aleyhimü's-selâm nübüvvet ve hilâfet ile saltanatı cem' ettiler.*”⁸⁹

Hz. Davud ile ilgili âyet III. Mustafa devrinde de gündeme geldi. Sultanın huzurunda mezkur âyetin ulema tarafından tartışılmasının ayrıntılarını dönemin resmi tarihçisi Mehmed Hakim anlatır. Mehmed Hakim, bu vesileyle Hz. Davud (a.s) ile ilgili âyetin nasıl anlaşılması ve Âl-i Osman'ın Abbasi hilafetinin devam ettiricisi olduğunu şöyle izah eder: “*Bu makâmda müverrihîn-i mu'teberenin tahrîrleri üzere Dâvûd 'aleyhi'sselâm hazretleri İbrâhîm Halîlullâh 'aleyhi's-selâmın cânib-i İshâk'dan on üçüncü oğulları olur. 'Ömr-i şerîflerinde bi'l-ittifâk mirkât-i seb'ine müntehî olmuşlardır. 'Ömri şerîflerinden otuz sekiz sene mürûrunda mülk ü hilâfet i'tâ buyurulup, cemî'-i esbât, taht-ı itâ'at ve zîr-i hükûmetlerine dâhil oldu ve Kudüs'e nakl buyurdular. Ve 'ömürleri elli sekiz seneye bâliğ oldukda, Üriyâ ve zevcesi kıssası vukû' buldu. Temâm-ı mülk ü hilâfetleri kırk seneye resîde oldukda bu ta'bîr ile zikr eylemişlerdir. Ve halîfe lafzının medlûl-i mutâbıkı ve 'örfisinden dahi makâma münâsib nikât ve mezâyâ zikr olundu. Hâtır-ı Hakîr'e sünûh eder ki, rütbe-i erba'în nev'-i insânîde mertebe-i kemâl-i sinn-*

⁸⁷: “Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır” (Sâd 38/26).

⁸⁸ Kanuni Sultan Süleyman'ın huzurunda mezkûr âyetin müzakeresi hakkında bk. Celalzâde, *Tabakat*, s. 158-159.

⁸⁹ *Tuhfe-i Hasekiyye*, s. 92.

*i tabî'î olmağla, bu dereceye resân oldukda, hilâfet ile teclîl olunmaları evka'-i mülâhaza olunur. Ve halîfe ihbâr-i Kur'âniyye ile ibtidâ Âdem 'aleyhi's-selâmdır ki: "Ve iz-kâle rabbüke lil-melâ'iketi innî câ'ilün fi'l-arzı halîfeten" ile tansîs buyruldu. Ve sâniyen Dâvûd 'aleyhi's-selâmdır ki: "Yâ Dâvûdu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arz" nass-ı şerîfi ile zikri henüz mürûr eyledi. Ve cenâb-ı 'Abbâs radiyallâhu 'anh ki: "Ente ebu'l-hulefâ" haber-i şerîfi ile mükerrerem kılındı. Anların zürriyyetleri 'Abbâsiyyîn ki ma'lûm-ı cümle-i enâm olup, bu 'Abbâsiyyîn inkırazından sonra yine hilâfet-i 'âmme-i "İnnî câ'ilün fi'l-arzı halîfeten" meclâsından tecellî ve Sultân-ı bilâd-ı Şark ve Mâhân olan Süleymân Şâh ki cedd-i selâtîn-i 'izâm-ı 'Osmânî'dir. Fetret-i Cengîz'den sonra elli bin hâne ile bilâd-ı Mâhân'dan iklim-i Rûm'a nakl eylemişler idi. Yâfes bin Nûh 'aleyhi's-selâm silsilesinden olup, Kutb-i Mekkî tahrîri üzere hattâ Yâfes bin Nûh, Sultân Selîm hazretlerine kırkinci cedd olur. Merhûm Süleymân Şâh Nehr-i Fırat'dan 'ubûrlarında sırâb-ı deryây-ı rahmet olup, çâr 'aded evlâdlarından Ertuğrul ve Gündoğdu Rum'a müteveccih oldular. 'Osmân Hân Gâzî, Ertuğrul'dan 'alem-efrâz-i sâha-i vücûd oldu; 'aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvâ. el-Hâsıl bu hilâfet-i hâssa-i 'Abbâsiyye silsilesi müntehî oldukdan sonra hilâfet-i mansûse-i 'âmme ile mülûk-i Âl-i 'Osmânî hazerâtı mü'eyyedün min-'indillâh olmuşlardır."*⁹⁰

Hakim Târihi'ndeki bilgiler Hz. Davud (a.s) ile ilgili âyetin Osmanlı uleması tarafından hilafet ile saltanatın bir kişide cem olabileceğine bir delil olarak telakki edildiği ve Osmanlı hilafetinin de bu şekilde meşrulaştırılmaya çalışıldığını gösterir. Ayrıca bu bilgiler sayesinde ulemanın, Osmanlı hilafetini Abbasi hilafetinin bir devamı olarak gördüğü de anlaşılmaktadır. Bu devamlılığın da Hz. İbrahim'e kadar uzanan bir soy bağı kurmaya çalışıldığı görülmektedir. Buna mukabil Kanuni devrindeki müzakerenin ayrıntılarına vâkıf olmadığımızdan ulemanın mezkur âyeti nasıl tefsir ettiği ve bundan ne gibi sonuçlar çıkarıldığını söylemek şimdilik mümkün değildir. Fakat hilafet ile saltanatın tek elde toplandığını iddia etmeye başlayan Osmanlı hilafetinin meşrulaştırılmasına mesnet olacak görüşlerin dile getirilmesi kuvvetle muhtemeldir.⁹¹

⁹⁰ *Vak'a-nüvîs Hâkim Efendi Tarihi*, s. 896-897.

⁹¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın şahsında hilafet ile saltanatın cem olduğuna dair dönemin müelliflerinden Celalzâde de şunları yazar: "*Hazret-i pâdisâh-ı Cem-câh u celâlet-sipâh, cenâb-ı şehriyâr-ı âlem-penâh u sa'âdetdest-gâhın seyyeda'llâhu erkâne sa'âdetihî rûz-be-rûz esia-i âftâb-ı cihân-tâb-ı devletleriyle sahîfe-i cihân münevver, revâiyih-i misk-âsâ-yı ikbâl ü*

Kanuni devrinde hilafet meselesinin gündeme gelmesinin ikinci sebebi de son Abbasi halifesi III. Mütevekkil'in 1524'teki düğünden kısa bir süre sonra Kahire'ye geri gönderilmesidir. III. Mütevekkil'in neden geri gönderildiği hâlâ tam olarak aydınlatılmış değildir. Ancak bunun önemli anlamlar taşıdığı ve Osmanlı'da olduğu kadar İslâm dünyasının diğer bölgelerinde de ciddi bir kırılma noktası olduğu kesindir. Diyarbekri'nin ifadesiyle halifenin geri gönderilmesi Kanuni'nin kuvvet ve kudretinin bir göstergesiydi. Hain Ahmed Paşa isyanının bastırılmasının hemen akabinde böyle bir hamle yapılması Diyarbekri'nin neden böyle yazdığını daha anlaşılır kılar. 1517 yılında III. Mütevekkil'in İstanbul'a gönderildiğinde "hilafetin Mısır'dan İstanbul'a geçtiğine" inananlar, hem halifenin hiçbir unvanı olmadan geri gönderilmesinden, hem de Kanuni'nin kendisini hem halife hem de sultan ilan etmesinden şaşkına dönmüş olmalıdır. Abbasi hilafeti fiilen sona erdirilen bu durum III. Mütevekkil'in 1543'te ölüp yerine de Abbasi ailesinden hiç kimsenin halife tayin edilmemesiyle tamamlanmış oldu. Artık asırlardır tesis edilen Kureyş soyundan birinin halife olması geleneği ortadan kalkmıştı. Kureyş'ten olmayan Âl-i Osman'ın mümessili Kanuni'nin hilafet ve saltanatı fiilen şahsında cem etmesi ve Âl-i Abbas'ın halifelığının hem fiilen hem de hukuken sonunu getirmesi hilafet meselesini İslâm dünyasında yeniden ve klasik anlamından oldukça uzak bir zeminde tekrar tartışılır hâle getirdi. Âl-i Osman'ın hilafetine itirazlar sonraki dönemlerde de siyasi şartların değişmesiyle birlikte zaman zaman şiddetini artırarak devam etti. Bunun Kanuni devrindeki en önemli göstergelerinden biri Lütî Paşa'nın H. 961/M. 1554'te *Halâsü'l-Ümme Fî Ma'rifeti'l-Eimme* adlı bir risalesidir.⁹² Lütî Paşa, risaleyi neden kaleme aldığını şöyle izah eder: "*Bu risâle, Abbâsî halîfelerinden*

rîfatleriyle mesâm-ı âlem ü âlemiyân mu'attar oldu. Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretleri celle-zikruhû meyâmin-i isfâk-ı alıyyeleri berekâtı ile zât-ı güzînlerini mazhar-ı kelâm-ı sa'âdet-intibâh es-sultânı zıllu'llâhî fi'l-arz idüüb, basû-i zemînde sâye-i sa'âdetmâye-i hilâfeti lâynk u erzânî gördi. Hakikaten zübde-i rub'-ı meskûn olan memâlikin hilâfetini, ekâlîm-i azîme ve bilâd-ı kerîmenin saltanatını cenâb-ı serîflerine tefvîz ü taklîd eyledi. Selâtin-i cihân-teshîr-i evvelîn, havâkîn-i âlem-gîr-i sâbıkünden kimesneye mukadder olmayan fütühât-ı garîbe-i nâdire ve te'yîdât-ı acîbe-i fâhireyi cenâb-ı saltanat-me'âblarına nasîb etdi" (Celalzâde, *Tabakat*, s. 266). Celalzâde'nin Kanuni'nin şahsında hilafet ile saltanatın cem olmasını bir devir teslim kurgusu içinde nakletmediği açıktır. Bunun yerine "istihkak" esas alınmıştır.

⁹² Risale ile ilgili yayınlar hakkında bk. Muharem Jahja, *Lutfi Paşa'nın (883/1488-970/1562) Halâsü'l-Ümme Fî Ma'rifeti'l-E'imme Risâlesinin Tahkik, Tahlil ve Tercümesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 10-12.

sonra günümüze kadar ve bundan sonraki dönemde ümmetin durumunun ne olduğu ve Kureyş [nesebinden] olmayan bir sultâna imâm veya halîfe demenin câiz olup olmadığı hususunu beyân etmek üzere tertip edilmiştir. Bilinmesi lâzım olan bu dînî konuları biraraya getirmemin sebebi ise, günlerden birgün eşrâfın en şerefliyelerinden bazı zâtlar; [hilâfet ve imâmet konusunda] şüpheyi kaldırmak, tereddüdü gidermek ve kesin bilgiyi ortaya koymak için böyle bir çalışma yapmamı istediler. Onlardan bazı faziletli kimseler, beni ilzâm etmek için, Ömer en-Neseî ile Sadeddîn et-Teftâzânî'nin sözlerini delil olarak gösterip dediler ki: "Abbâsî halifelerinden sonra ümmetin hali ne olacak? Kureyş [nesebinden] olmayan bir kimse, söz birliği ve galebe ile sultan olduğu zaman, ihtilâfsız olarak sultân kabul edilir. Ancak böyle bir kimseye imâm ve halîfe demek câiz midir değil midir? Çünkü Ömer en-Neseî Akîde'sinde şöyle diyor: "İmâm Kureyş [nesebinden] olur, [Kureyş'ten] olmayan kimsenin imâm olması câiz değildir."⁹³

Lütfi Paşa'ya göre, sultan/halife/imam olmanın temel iki şartı, biat ve hükmünü infaz edebilecek iktidarda olunmasıdır.⁹⁴ Paşa, Osmanlı hilafetini geleneğin bir devamı olarak istihkak kavramı minvaline meşrulaştırmaya çalışmış ve şunları yazmıştır: "En büyük imâm (el-imâmu'l-ea'zam) ise, yüce sultândır ki, Rûm memleketi, Arab memleketi, Hicâz memleketi, Ummân'ın sonuna kadar Yemen memleketi, Arab Irâkı, Bağdât, Diyârbekir, Mağrip, Âlâmân'ın en uç noktasına kadar Engürüs gibi İslâm devletinin önemli bölümünü hâkimiyeti altında bulunduran kimsedir. Yine o, meydana gelen ihtilâflar dönemlerinde zamanın sorunları gölgesine getirildiği kimsedir. Sultân Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân gibi. O, dîni yaşatmak ve İslâm memleketlerini korumak gibi muteber şartları hâiz bir halîfedir. Eğer, Sultân Süleymân Hân'ın durumu nedir? O, zamanın imâmı mıdır değil midir diye sorulursa, o hiç şüphe yok ki, zamanın imâmıdır şeklinde cevap veririm. Cevabım da [Efendimiz] aleyhisselâmın şu hadîs-i şerîfine dayanır: 'Sultânın imâmetini inkâr eden kimse zındıktır.'"

Osmanlı geleneğinin içinde kalarak Kanuni Sultan Süleyman'ın imam/halife unvanlarını kullanmasını meşru göstermeye çalışan Lütfi

⁹³ Lutfi Paşa'nın (883/1488-970/1562) *Halâsü'l-Ümme Fî Ma'rifeti'l-E'imme Risâlesinin Tahkik, Tahlil ve Tercümesi*, s. 52-53.

⁹⁴ Lutfi Paşa'nın (883/1488-970/1562) *Halâsü'l-Ümme Fî Ma'rifeti'l-E'imme Risâlesinin Tahkik, Tahlil ve Tercümesi*, s. 56.

Paşa'nın gayretlerine rağmen bu konudaki itirazlar ve tartışmalar imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.⁹⁵ Buna mukabil Arap coğrafyasında da bazı itirazlara rağmen Kanuni'nin hilafetinin meşru görülmeye başlandığının bazı misalleri mevcuttur. Mesela bunlardan Mısırlı âlim Abdurrahim el-Abbâsî önemlidir. Nitekim Abbâsî, Rodos seferine dair 1523 yılında kaleme aldığı müstakil tarihinde Kanuni'yi "Allah'ın yeryüzündeki halifesi" olarak tarif etmektedir.⁹⁶

Lütfi Paşa'nın hilafet tartışmalarına hacda iken katıldığı görülmektedir. Tartışmanın ortaya çıkmasının sebebi ise Abbasi halifeleri ortadan kalktığına göre bundan sonra hilafetin ne olacağı sualıdır. Böyle bir sualin tartışılmaya açılmasında 1534'te Bağdat'ın fethi ve III. Mütevekkil'in 1543'te vefat etmesi önemli amillerdir. Kanuni devrinde Osmanlı sultanının hilafetinin meşrulaştırılmasında 1534'te Bağdat'ın fethinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat'ın fethi münasebetiyle Osmanlı kaynaklarında Abbasi hilafeti ile Osmanlı hilafeti arasında bir bağlantı kurmaya çalışıldığı görülür. Mesela Peçuyly, bu sefer münasebetiyle "*Bağdād-ı behist- âbād ki İrem-i Zatu'l i'mad unvanıyla mezkûr olsa istib'âd olunmaz. Hulefâ-yı 'Abbasiyye'den sonra nice*

⁹⁵ Osmanlı hilafet tartışmalarında ihmal edilmekle birlikte başka eserlerde de benzeri görüşler dile getirilmiştir. Mesela Lütfi Paşa'dan kısa süre sonra İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü'l-Şer'iyye* adlı Arapça eserini ilaveler yaparak Türkçe'ye tercüme eden Âşık Çelebi'nin siyasetnamesi önemlidir (*Mi'râcü'l-Eyâle. Âşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi*, haz. Muhammed Uşame Onuş-Abdurrahman Bulut-Ahmet Çelik, İstanbul 2018). Yine bu minvalde III. Murad devrinde kaleme alınan ve dönemin Mısır Valisi Hasan Paşa'ya sunulan Umûr'ül-Ümerâ adlı siyasetnâme de önemlidir (*Umûr'ül-Ümerâ (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi*, haz. İnan Gümüş, Doktoraz Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018). İkinci eserde, halife şu şekilde tarif edilir: "katı ulu pâdişâha halfe dirler nitekim erbâb-ı lûgatü'l-hilafetü's-sultânü'l-a'zam diyü yazılır.İbâretü'l-kelâm bunda ibârât çokdur" (s. 239-240). Müellif ardından "halife ol sultândur ki zâlim olmaya olana melik dirler" der kendisine ait şu mısrayı yazar: "Olmaz halife zâlim zâlim halife olmaz" (s. 241-242). Müellif, daha sonra Osmanlı sultanlarının neden "sultan-ı a'zam" olduklarını misalleriyle izah eder (s. 242-243).

⁹⁶ Mustafa Öksüz, "Rodos Seferi'ne Dair Arapça Bir Kaynak: Abdurrahim el-Abbâsî, Minehu Rabbi'l-Beriyye Fi Feth-i Rodos'l-Ebiyye (Gururlu Rodos'un Fethinde Mahlûkatın Rabbi'nin İhsanları)", *Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan*, haz. Hayrunnisa alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, İstanbul 2018, s. 168.

pâdişâhlar anun sevdâsında bî-ser u niceler vâsıl olmağla sâhib-i tâc u efer olımuşdur."⁹⁷ şeklinde yazar. Yine Peçuylu, Bağdat fethedildiğinde Sultan Süleyman'ın buradaki Abbasi halifelerinin kullandığı saraya yerleştiği bilgisini verir⁹⁸. Celalzâde ise bu fetih münasebetiyle şöyle bir tarih düşürüldüğünü kaydeder: "*Kaçan kim Basra u Bagdâd alındı/Tokındı Portuğal'ın başına mîh/İsidüb pâdisâhın bu fütûhın/ ??? afâ kesb etdi Kandî-i müverrih/Beşâretle didi halk-ı cihana/Selâtine halîfe oldu târîh*"⁹⁹. 18. yüzyıl müelliflerinden Şemdanizâde ise Bağdat'ın fethi münasebetiyle şöyle yazar: "Gelüp Bağdad kurbunda İmâmı A'zam Mezârı'na nüzûl itdikde, gerçi hulefâ-yı Bağdad vakitler ser-i mezheb hazretlerine türbe binâ olunmuş idi. Sonra Kızılbaş yedine girdikde eser-i binâyı mahv ve kabr-i İmâmı nâ-ma'lûm itmîşler idi. Lâkin Sultân Süleyman gereği gibi tecessüs ve kazdırup binânın temelini ve eserini bulup mu'allâ kubbeler ile türbe ve kal'a ve câmi' binâ itmekle Kızılbaş mezbelesinden tathîr olundu. Ve civârında Hazreti İsâ'nın mezârı dahi ta'mîr olunur iken şâh tarafından Bağdad hâkimi olan Tekeli Mehmed Han kudûm-i pâdişâhîden mehâfetle Bağdad'ı bırakup firâr itdikde Bağdad gibi bir hısn-ı hasîn bilâ-ceng ü cedel dest-i Süleyman Han'a vâsıl oldu. **Babası Selim Han Mısır saltanatına mâlik olur ise, oğlu Süleyman Han Bağdad hilâfetine mâlik oldu.**"¹⁰⁰

Bağdat'ın fethi münasebetiyle Kanuni'nin kendisini halife ilan etmek istediği Batılı kaynaklarda da 16. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bunların tespit edebildiğimiz kadarıyla ilki ve en önemlisi, aşağıda ayrıntılı olarak ele aldığımız Ioann Leunclavius'un eseridir.

⁹⁷ *Peçevî Tarihi (46b-80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, haz. Bihter Gürışık, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 89-90, 133-134.

⁹⁸ "dâhil-i sûr-ı Bağdad olup hulefâ-yı sâbıkâna menâzil ve mevâ olan sarây-ı behîşt fezâyâ dâhil olup qarâr eylediler" (*Peçevî Tarihi (46b-80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, s. 137-138).

⁹⁹ *Tabakat*, s. 362.

¹⁰⁰ *Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'î't-Tevârih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil ve Tenkidi Metni*, haz. Mustafa Öksüz, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 10.

Hilafetin Osmanlı Sultanı Tarafından Devr Alındığını Yazar Batı Dilindeki İlk Kaynak d'Ohsson Mudur?

Yavuz Sultan Selim'in Abbasi halifesinden hilafeti devraldığı bilgisinin ilk defa Mouredge d'Ohsson tarafından yazıldığı yakın zamana kadar genel kabul gören bir bilgiydi. Yukarıda da temas ettiğimiz üzere bu bilgi Türkçe literatürde çok daha önceki dönemlerden itibaren yazıla gelmiştir. Buna mukabil bu bilginin Avrupa dillerinden birinde kaleme alınan bir eserde ilk defa d'Ohsson tarafından ileri sürüldüğü hâlâ yazılagelmektedir. Ancak bu bilginin de değiştirilmesi gerektiği açıktır. Çünkü Avrupa kaynaklarında Yavuz'un hilafeti devraldığı daha 16. yüzyıldan itibaren yazılan bir bilgidir.

Yavuz Sultan Selim'in III. Mütevekkil ile olan münasebetine dair şimdilik tespit edebildiğimiz ilk bilgiler 1519 yılına kadar eskiye uzanır. Bu hususta Georgius Fabricius ve Joannes Rosinus, 1519 yılında yayınladıkları *Chronicon Saracenicum et Turcicum* adlı eserde Yavuz'un III. Mütevekkil'i hilafeti bırakmaya zorladığını ve halifenin de bunu yaptığı yazar; fakat bu eserde Yavuz'un hilafeti devraldığı bilgisi yer almaz.¹⁰¹

Yavuz Sultan Selim'in hilafeti devraldığına dair imaların bulunduğu, daha da önemlisi bu teşebbüsün Kanuni Sultan Süleyman zamanında hayata geçirilmeye çalışıldığına dair ilk bilgileri Ioann Leunclavius verir. Aslında Barthold, halifelige dair kaleme aldığı eserinde Osmanlı sultanının hilafeti devraldığına dair ilk bilgiyi d'Ohsson'un değil de *Annales Sultanorum Othmanidarum* adıyla 1588'de yayınladığı eserinde Ioann Leunclavius'un verdiğini kaydeder: “Osmanlı sultanlarının ‘halifelikleri’ ile ilgili haberler Batı Avrupa’ya kadar ulaşmıştır. Ancak o tarihlerde Avrupa bu faktörü doğru anlayacak durumda değildi. XVIII. yüzyılda uydurulan ve aşağıda bahsedilen bir hikâyenin izahı da yapılamamıştır. Türkiye üzerine çalışan en ünlü araştırmacılardan Ioann Leunclavius eserinde, P. Jovio’ya dayanarak Bağdad’da o tarihlerde halife ünvanına sahip birilerinin olduğunu ve sanki Süleyman’a Bağdad’ın fethinden sonra bu halifelerden birinin hâkimiyet sembollerini takdim ettiğine dair bir hikâyeye yer vermektedir.”¹⁰²

¹⁰¹ George William Frederick Stripling, *The Ottoman Turks And Teh Arabs 1511-1574*, Philadelphia 1977, s. 56.

¹⁰² *Halife ve Sultan*, s. 114.

Barthold'un hilafetin devrine dair yukarıda naklettiğimiz kısım Türkiye'de maalesef hiç dikkate alınmamış ve mezkur kaynakta neler yazdığı araştırılmamıştır. Bu yüzden Batı dillerinden birinde Osmanlı sultanının hilafeti devraldığına dair bilginin ilk defa d'Ohsson tarafından dile getirildiği yazılmaktadır.

Ioann Leunclavius, Bağdat'ın fethine dair bilgi verirken hilafetin devrini izah eder ve şunları yazar: “[s. 406] **“Bağdad” ve Çevresinin Beylerbeylik Olması. Bağdad Halifesi. Sultan Süleyman'ın Halife Olmak İstemesi. Kahire Halifesi. Halife Unvanının Verilmesi Sebebiyle Yapılan Geleneksel Tören.**

*Bu derleme kitabın başında, Bölüm 4'de Bagdad veya Bagdet [Bağdad] adıyla bilinen şehir hakkında bilgi verilmişti. Şunu da belirtiyim ki, şehir ve çevresi aynı adı taşımaktadır. Nitekim Bölüm 232'den anlaşıldığı üzere, eskiden de sadece o şehre değil, yörenin tamamına “Babylonia” denirdi. Şunu da belirtiyim ki, günümüzde de hâlâ Bağdad'da bir “halife (Caliphe/Calipha)” bulunmaktadır, fakat o sadece bu eski unvanı bir ad olarak taşımaktadır. Pek de eski olmayan Praetor Graeciae'nin tarih kitabında yazılı olduğuna göre, eskiden burada büyük ve güçlü bir hükümdar yaşamaktaydı. Onun zamanında, “Tanchari” adıyla bilinen, cesur ve savaşçı bir Tatar halkı, Konya hükümdarına karşı düşmanca tutumuna son verip Müslüman halkların “Halife” dedikleri Babilon sultanına savaş açmış. “Halife” kelimesinin anlamı Bölüm 3'de açıklanmıştır. Bu unvan günümüzde de Müslümanlar nezdinde büyük itibar görmektedir ve sadece [Hz.] Muhammed'e inanırlar tarafından kullanılmakta, kendilerinden olan bir kimseye verilmektedir. Jovius da Müslümanların en büyük din adamı olan halifenin Bağdad Şehri'nde yaşadığını ve bütün Müslüman hükümdarların kendisine büyük saygı gösterdiğini yazmaktadır. Eski bir kanuna göre halife, kendisinin yerine bir başkasını tayin etme yetkisine sahiptir. Bir satış işlemine benzeyen bu “Asur ülkesi (Assyria) hükümdarı”nı atama hadisesi özel bir törenle gerçekleştirilir. **Sultan Süleyman da eski geleneğe göre bu unvanın simgelerini devralmak istemiştir.** Jovius bu merâsimi anlatmadığından, ben, Milanlı Petri Martyris'in yazdığı bir kitaptan yararlanarak bu tören hakkında bilgi vereceğim. Ama daha önce şunu da belirtmeliyim ki, eskiden Asya kıtasındaki Babilon'da, yani Bağdad Şehri'nde hüküm süren halifenin dışında (ki artık bu unvan sadece görüntüyü korumak amacıyla bir isim olarak mevcuttur) Mısır'da vaktiyle “Memphis” adı verilen ve günümüzde “Kahire (Alkair)” denen bir Babilon Şehri ve bir halife bulunmaktaydı. Kahire'deki Mısır sultanları, Bağdad*

halifesinin boyunduruğundan kurtulduktan sonra, sanki hâlâ onun hükmüne tâbi imiş ve halifelik için onun rızasını ve tasdikini almak zorundalarmış intibai uyardırmamak amacıyla, kendileri bir halife seçip atamışlardır. Bu kişi sadece görünüşte halife adına ve unvanına sahipti. Bu yüksek mevkiyi ve güçlü iktidarı çok az para karşılığında, bir satış işlemi ile sultanlara devrettiler. Bu hadiseyi hatırlattıktan sonra, şimdi de Martyris'in sözlerine kulak verelim. Martyris şöyle demektedir: Mısırlılarda "halife" adı verilen, bizdeki papaya benzer bir üst düzey din adamı vardır ki, hukuk kurallarına göre, erkek olması şartıyla, krallık ona ait sayılmaktadır. Fakat devlet üzerindeki bu hakkını kraliyet kalesine sahip olan kişiye 3.000 altın Drahmi karşılığında satar (bu yaklaşık 3000 duka demektir). Bundan sonra kraliyet tahtına oturur ve karşısında ayakta duran sultana, insanların bedenleri ve ruhları üzerine hükümrân olma yetkisini devreder. Daha sonra tahtından kalkar, aşağı iner, üzerindeki elbiseyi çıkartıp yönetimi eline alacak olan sultana giydirir. Böylece herhangi rütbesiz bir insandan farksız olarak oradan ayrılır. Kayıtbay'ın oğlu ve vârisi "[Nâsir] Muhammed" bu şekilde yönetimde kalmıştır. [Halifenin] söylediği son sözler, söz konusu kişiyi sultan ilan ettiğini belirtmektedir. Merâsim esnasında halife bütün haklarını kraliyet kalesinin sahibine sattığını açıklar. Kraliyet kalesi, Kahire Şehri'ndeki sultanların kalesidir. Türkçe kronikte, [Yavuz] Sultan Selim'in hayatı anlatılırken, bundan "Sultan Sarayı" diye söz edilmektedir."

Leunclavius, Barthold'un iddia ettiği gibi Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ta bulunan bir Abbasi halifesinden hilafeti devralmak istediğini yazmaz. Aksine Kanuni'nin halife unvanının simgelerini devralmak istediğini ileri sürer. Yine bu anlamda Kanuni devrindeki bu teşebbüsün hayata geçirilip geçirilmediğine dair de bir bilgi vermez. Ayrıca Leunclavius, halife unvanının devri bahsinde yazdıklarında aslında sultanların halifeden biat almaları münasebetiyle yapılan teşrifatı anlatmıştır.

Leunclavius'nun yazdıkları Avrupa'da kısa sürede Türk tarihiyle ilgili eserlerde etkisini gösterdi. Mesela Richard Knolles, ilk baskısını 1603'te yaptığı ve sonraki yıllarda da birçok yeni baskısı yapılan *The Generall Historie of the Turkes* adlı eserinde¹⁰³, isim vermese de Leunclavius'nun yazdıklarından özetleyerek¹⁰⁴ Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'a girişini şöyle anlatır:

¹⁰³ Eser hakkında bk. Salih Özbaran, "Bir Tarihçinin Oluşumu, Richard Knolles ve Türk Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV (İstanbul 2004), s. 307-319.

¹⁰⁴ Knolles, eserin girişinde Leunclavius'nun yazdıklarından istifade ettiğini belirtir ve eserin muhtelif yerlerinde Leunclavius'nun çalışmasına atıflarda bulunur.

*“Süleyman aynı zamanda bu tesadüfin garipliğinden de rahatsız oldu. Zira kay-bından sonra cesaretini yitirmiş askerini çok az dinlendirerek ordusuyla harekete geçti ve Asur’un sol ülkesine geçti. İran’ın uleması onu pek çok sebepten ötürü buna ikna ediyordu. Fakat özellikle de ona Bağdat’ı elde etme umudunu kazandırmak için. Fakat bu mesele hayata geçeceği zaman onu kendisi ödül veya şehre ihanet etme sözü ile kazanılmadı. Bu yüzden Süleyman şehri zorla almaya karar verdi. Talihi de onu sükut-ı hayale uğratmayacaktı. Zira Mehmed ulemanın Türk ordularının öncülü olduklarını ve şimdi asla bu kadar uzağa gelmesini düşünmediği Süleyman’ın bütün gücüyle geldiğini anlamıştı. O da bu kadar güçlü bir düşmana karşı dayanamayacağını ve halk tarafından sevilmediğini anlayınca şehirden firar etti. Süleyman da kısa sürede Bağdat’ta direniş olmadan girdi. Babil şehri genel olarak kadim Babil şehrinin harabeleri üzerine kurulmuş olup, Bağdat olarak adlandırılı-yordu. Oradan çok mukaddes bir şekilde bahsediliyordu. Orası, Dicle üzerinde olup, Fırat nehrinin çok uzağında değildi. Bu ünlü şehirlerde, baş Muhammedi imamı olan ve bütün Muhammedi hükümdarlarının büyük hürmet gösterdikleri halife ya-şardı. Bu şehir Asur krallarının ve Mısır sultanlarının kadim imtiyazlarına ve se-çimlerine sahipti. **Bu halifeden, Süleyman, kadim batıl tavra göre kadim Asur krallarının sancak ve süslerini aldı ve büyük cömertlikle halkın kalbini ka-zandı. Bunun üzerine kış oraya geçirmeye karar verdi. Ordusunun bir kısmını o bereketli ülkenin çeşitli yerlerine dağıttı.**”¹⁰⁵*

Leunclavius ve ondan mütevellid Knolles’in, Abbasi hilafetinin mer-kezi olan Bağdat’ın 1534’te fethini Osmanlı hilafeti açısından bir dönüm noktası olarak gördükleri anlaşılmakta ve bu yaklaşım Osmanlı kaynakların-daki bilgilerle de örtüşmektedir. Bu nedenle hilafetin devri tartışmalarında Kanuni Sultan Süleyman devrindeki gelişmeler de dikkate alınmalıdır.

SONUÇ

Mısır’ın fethinden sonra yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nu değil, İslâm âleminin büyük bir kısmını yeni bir tartışma bekliyordu: Hilafet ku-rumu ve Kahire’deki son Abbasi halifesi III. Mütevekkil’in akıbeti. Yavuz Sultan Selim, Arap coğrafyasında hakimiyetini önce tesis sonra da tahkim etmek üzere III. Mütevekkil’den istifade etti ama onu İstanbul’a göndermek-

¹⁰⁵ *The Generall Historie of the Turkes*, s. 651.

ten de geri durmadı. Son halifenin İstanbul'a gönderilmesi "hilafetin İstanbul'a geçtiği" söylentilerinin yayılmasına sebep oldu ama neler olacağı hâlâ merakla takip ediliyordu. Asıl tartışma III. Mütevekkil, Kahire'ye geri gönderildikten sonra 1543'te vefat edince başladı zira onun vefatından sonra Kureyş ailesinden hiç kimse Osmanlı sultanı tarafından resmi halife olarak tanınmadı ve böylece nesebe dayalı Abbasi hilafeti de sona erdi.

Nesebe yani Kureyş'ten birinin halife olmasına dayalı geleneksel İslam hilafet telakkisinin terk edilmesi kolay olmadı. Çünkü Osmanlı medreselelerinde okutulan fıkıh kitaplarında dahi hilafet bahsinde imparatorluğun sonuna kadar halifenin Kureyş'ten olması gerektiği yazıldı; İslam dünyasının farklı bölgelerinde nesebe dayalı hilafet müddeileri daima mevcut oldu; nesebe dayalı üstünlüklerini her defasında dile getiren Safeviler gibi güçlü bir rakip vardı. Bu rakip yüzünden daha II. Bayezid devrinden itibaren Âl-i Osman'a İslâm tarihi içinde mukaddes bir secere uydurulmaya veya misyon yüklenmeye başlandı. Bu manada İdris-i Bidlisî'nin yazdıkları hem çok önemli hem de sonraki dönem müelliflerini etkilemesi hasebiyle müessir bir role sahipti.

Osmanlı müellifleri, bir taraftan halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini savunanların diğer taraftan da nesebe dayalı üstünlük iddiasında bulunan Safeviler karşısında yalnızca istihkak merkezli tezler geliştirmediler. Bunun yanında kadim bir Türk hakimiyet telakkisi olan kut inancını âl-i Osman'ın üstün bir soy olduğu ve bu nedenle de hilafeti hak ettiği görüşünü savundular.¹⁰⁶ Bu tez resmi yazışmalara da sirayet etti. Hilafetin diğer şartlarıyla birlikte "istihkak edilmiş" halifelik hakkını bir arada bulundurması hasebiyle I. Mahmud'un cülusu münasebetiyle Kırım Hanı Mengli Giray'a gönderilen nâme-i hümayundaki ifadeler bunun güzel bir misalidir: "*Hazret-i Hudâvend-i Vâhibü'l-âmâl celle şânühû ani's-şebîhi ve'n-nazâri ve'l-misâlin me'yâmin-i te'yîdât-ı ezeliyye ve te'yâmün-i tevfikât-ı lem-yezeliyyesiyle nâsiye-i ahvâl-i sa'âdet-minvâl-i mülûkânemüzde istihkâk-ı kâmile-i İlâhiyye ve cebhe-i*

¹⁰⁶ Bazı Osmanlı müellifleri Osman Gazi'nin hilafeti devraldığını dahi iddia eder. "Ve ol günden hilâfet bünyadi munderis ve rûsûm-ı âyîn-i şerî'at muntamıs oldu. *İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ün*. Ve ol senede ya'ni sene-i 656 Hazret-i Sultân 'Osmân Gâzî vücûda geldi. Ve devr-i hilâfet Âl-i 'Osmân'a intikâl eyledüğüne bu vâkı'a delil-i kâti' oldu" (16. Yüzyıl Osmanlı Tarihine Kaynak Olarak "Gazâvât-nâme-i Muhammediye" Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, haz. Nurettin Sakaoğlu, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2015, s. 51.

*ikbâl-i şevket-me'âl-i husrevânemüzde olan kâbiliyyet ü isti'dâd-ı şâmîle-igayr-i mütenâhiye muktezâsı üzre emr-i lâzimü't-tebcîl-i saltanat u iclâlimüz; "İnnâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arz" zînetiyle müzeyyen ve tâc-ı bâ-ibtihâc-ı devlet ü ikbâl-i ferhunde-fâlimüz; "Fa'lhküm beyne'n-nâsi bi'l-adl." unvânıyla mu'anven olup it-tifâk-ı ârâ vü re'y-i şûrâ-yı vüzerâ-yı ızâm u ulemâ'-i kirâm ve icmâ' u uttrâd-ı cümle-i havâss u avâmm ile işbu [sene] Selâse ve erba'în ve mie ve elf şehri Rebî'u'l-evveliniün On tokuzuncı günü -ki, Bâzâr-irtesidür- serîr-i saltanat-ı mevrûsümüze bi'l-istihkâk devlet ü ikbâl ve sa'âdet ü iclâl ile iclâs ve libâs-ı kerâmet-iktibâs-ı "Ve ce'alnâküm halâ'ife fi'l-arz." kâmet-i vâlâ-rütbet-i husrevânemüze ilbâs olunup hutbe vü sikke nâm-ı şerîfimizle müşerref olmağın."*¹⁰⁷

Osmanlı müellifleri Âl-i Osman'a seçkin bir secere inşa ederken bunun karşısında bulunan soya dayalı üstünlük iddialarını ise çürütmeye, bunları hükümsüz bırakmaya çalıştı. Bu doğrultuda ilk önce II. Bayezid devrinde İbn Kemâl/Kemalpaşazâde tarafından verilen Safevî şahlarının Âl-i Resûl olup olmadıkları ve Âl-i Resûl'den olmanın ne ifade etmesi gerektiğine dair verdiği ve daha sonra III. Murad devrinde Safeviler ile siyasi şartlar iki devleti savaşa sürüklediği günlerde aynen verilen şu fetvaya bakmak yeterlidir: "Hâşâ! ef'âl-i şenâsı, ol neseb-i tahirden olmamaga şehadet ettiginden gayrı, sîkattan menkûldür ki Şah İsmail'in babası ibtida-i hurûcunda İmam Ali b. Musa meşhedinde ve sâir emâkinde olan sadât-ı ızâma kendünün nesebini Bahr-ı Ensâb'a zorla kaydettirmiştir. Bazı sâdât kıtâlden halâs için imtisali sûretin gösterip dedigini eylemişler. Ama bu miktar tedarik eylemişler ki bunun nesebi ulemây-i ensâb-ı şerîfe mabeynlerinde akîm olup asla nesli kalmamak ile ma'ruf bir seyyide müntehi kılmışlar ki nazar eden hakikat hâle vâkıf ola. Faraza sıhhat-i nesebi mukarrer olsa dahi bî-din olacak sair kefe-reden farkı olmaz. Âl-i Resûl, seâir-i şer'î beyyinesine riâyet, ahkâm-ı dîn-i mübîni himaye edenlerdir. Hz. Nuh'un Kenan'ı sulbî oğlu iken dini üzere olmadığı için "ehlindendir" diye necatını Rabb-i İzzet'e dua edicek, "o ehlinden degildir" diye buyurulup kefare ile ta'zib ve igrak buyurulmuştur. Eger Enbiya-i i'zam aleyhimü's-salatü vessalam neslinden olmak dünyevî ve

¹⁰⁷ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri)*, İstanbul 2013, s. 15-16. 1754'te III. Osman'ın cülusu münasebetiyle Kırım Hanı Arslan Giray'a gönderilen nâmede de benzer ifadelerle yer verilmiştir (*Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn*, s. 121-122).

uhrevî azaptan necat sebebi olsaydı Hz. Adem'in neslinden olmakla hiçbir kâfir asla dünyada ve uhrâda muazzeb olmazdı.”¹⁰⁸

Her ne olursa olsun Memlûkler'in ortadan kaldırılması, mukaddes emanetlerin önemli bir kısmının İstanbul'a getirilmesi ve daha da önemlisi Haremeyn'e hakim/hadim olunmasından sonra hilafet ile saltanat fiilen Osmanlı sultanlarının şahsında birleşmişti. Bu fiili durum Osmanlı sultanlarının meşruhalife olduklarını ve bu manada Abbasi hilafetini idame ettirdiklerine dair tezlerin en güçlü argümanlarını teşkil etti. Buna mukabil 19. yüzyılda ise hilafet tartışmalarının en önemli argümanı haline gelen meselesi III. Mütevekkil ile Osmanlı sultanlarının münasebetleri, daha da önemlisi son Abbasi halifesinin hilafet haklarını Yavuz Sultan Selim'e veya Kanuni Sultan Süleyman'a bir şekilde devredip devretmediğidir. Bu mesele, 19. yüzyıla kadar hilafet tartışmalarının temel konusu hiçbir zaman olmadı. Hilafetin resmen devredildiğini yazan kaynaklarda dahi asıl argüman olarak bu sunulmamıştır. Âl-i Osman'ın fezâili arasında dahi hilafetin devrinden mülhem bir üstünlük iddiasında bulunulmayıp, yalnızca bir tarihi vakıa olarak kaydedilir. Buna mukabil 19. yüzyılda Osmanlı, 20. yüzyılda ise Cumhuriyet devri müelliflerinin hilafet tartışmasını daha çok devir-teslim meselesine irca ettirmeleri bugün dahi araştırmacıların konuya yaklaşımlarını kısırlaştırmaktadır. Zira Osmanlı hilafeti denen ve birçok meselesine hâlâ hiç temas edilmemiş olan konunun belki de teorik olarak en önemsiz safahatı halifenin hilafet haklarını Yavuz'a veya Kanuni'ye devridir.

“Hilafetin devri” meselesinde temel problemlerden biri bununla ne ifade edilmek istendiğidir. Zira müelliflerin bu konuda görüş birliğinde olmadıkları ortadadır. Nitekim bir müellif kılıç kuşanma veya biat törenini, bir diğeri ise mukaddes emanetlerin ele geçirilmesi veya Haremeyn'in hadimi/hakimi olmayı hilafetin devri tezine mesnet teşkil etmiştir. Bu nedenle hilafetin devri denilince karşımızca buna mesnet teşkil ettikleri argümanlara göre tasnif edilmesi gereken muhtelif görüşlerin olduğu tespit edilmiştir. Buna mukabil bugüne kadar konuyu ele alan araştırmalarda “hilafetin devrine” dair farklı görüşler serd eden müelliflerin tezleri birbirinin tekrarı veya aynı gibi değerlendirilmiştir.

¹⁰⁸ Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 38. Ebussuud tarafından tekrarlanan fetva için bk. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1983, s. 109-110.

“Hilafetin devri” tartışmasında Osmanlı kaynaklarında daha Osman Gazi devrinden itibaren görülen, I. Murad devrinde resmi kayıtlara geçen ve bir unvan olarak kullanılan “halife” kelimesinin varlığı araştırma eserlerde yanlış hükümlere varılmasına sebep olan en önemli amil gibi durmaktadır. Kafa karışıklığına sebep olan ve Osmanlı müelliflerinin de neyi kastettiklerini anlamamızı zorlaştıran bu durum müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar önemlidir. Bu nedenle “Osmanlı hilafeti” nedir bahsi ayrı bir çalışmada ele alınacaktır.

Biz bu yazıda Osmanlı hilafetinin, teorik olarak en önemsiz cüzünü ama artık en popüler ve baskın meselesi haline gelen III. Mütevekkil’in Yavuz’a veya Kanuni’ye hilafet haklarını devrettiğini yazan eserleri ele aldık. Öncelikle bugüne kadar hilafetin devrine dair tespit edilen ve ilk numuneleri 18. yüzyılın başlarında görüldüğü iddia edilen eserlerin yazdıklarını değerlendirdik. Bu manada ilk olarak Şaban-ı Şifâî, Şehrizâde Mehmed Said Efendi ve d’Ohsson’un yazdıkları üzerinde durduk. Daha sonra ise Ahmed Cevdet Paşa ile Müverrih Ata’nın hilafetin devrine dair neler yazdıklarını değerlendirdik. Literatür manasında son olarak ise hilafetin devrine dair bilgi veren diğer müelliflerin yazdıklarına temas ettik. Bu literatür değerlendirmesi sayesinde hilafetin devri meselesinde yazarların farklı kriterleri esas aldıklarını, III. Mütevekkil’in hilafeti devretmesine dair verilen bilgilerin de gide-rek arttığını tespit ettik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise hilafetin devri meselesinde ihmal edilen 16 ve 17. yüzyıl Osmanlı müelliflerinin neler yazdıklarını ele aldık. Bu bölümde aslında Yavuz Sultan Selim’in hilafet haklarını veya III. Mütevekkil’den biat alıp almadığı tartışmalarının son Abbasi halifesinin İstanbul’a gönderilmesinden itibaren değil, daha Mercidabık zaferinden sonra başlatılması gerektiğini ileri sürdük. Bu manada Yavuz Sultan Selim’in Memlûk hükümdarı Tomanbay’a gönderdiği nâmenin önemini vurguladık. Yine bu bölümde hilafetin devri tartışmasında Yavuz’un Mısır’da geçirdiği günlerin de önemli olduğunu, çünkü Osmanlı sultanının bugüne kadar uydurma olduğu iddia edilse de, halifeden biat alıp almaması gerektiği tartışmasının burada yapıldığı ve hem Osmanlı hem de Mısır ulemasının buna lüzum olmadığı cevabını verdikleri tespit edilmiştir.

Çalışmamızda hilafetin devri meselesinde Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin de önemli bilgiler ihtiva ettiği görülmüştür. Nitekim Evliya

Çelebi, III. Mütevekkil'in Kanuni Sultan Süleyman'a "hilafet kılıcını kuşandırdığını" yazan şimdiki tespitlerimize göre ilk müellif olduğu ortaya konulmuştur. Yine bu minvalde hilafetin devri tartışmasında dikkatlerin tamamen Yavuz Sultan Selim dönemine teksif edilse de aslında Kanuni Sultan Süleyman devrinin de hayati önemi haiz olduğu anlaşılmıştır. Zira Osmanlı hilafetinin teorik temellendirilmesinin bu dönemde yapılmaya başlandığı, bu bağlamda 1524'te III. Mütevekkil'in Kahire'ye gönderilmesi, yine aynı tarihte Hz. Davud ile ilgili âyetin hilafet-saltanatın tek bir kişi nezdinde toplanması minvalinde müzakere edilmesi, 1534'te Abbasi hilafetinin en önemli merkezi Bağdat'ın fethi ve son Abbasi halifesi III. Mütevekkil'in 1543 yılında vefatından sonra yeni bir halife tayin edilmemesi önemli hadiseler olarak telakki edildiği müşahade edilmiştir.

Çalışmamızın son bölümünde ise bugüne kadar ülkemizde ihmal edilmekle birlikte hilafetin devrine dair bilgi veren ilk Batılı müellifin Ioann Leunclavius olduğu, onun da bunu kendinden önceki yazarlardan naklettiği ileri ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (=BOA), Y.EE, nr. 87/4.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA), nr. 6341 (eski numarası) /756 (yeni numarası).

Ana Kaynaklar

ABDÜSSEMED DİYARBEKRÎ, *Tercüme en-nüzhe es-seniyye fi zikr el-hulefa ve'l-müluk el-mısıriyye*, Londra, British Library, Add. 7846.

_____, *Tercüme en-nüzhe es-seniyye fi zikr el-hulefa ve'l-müluk el-mısıriyye*, Ali Emirî, Tarih, nr. 596.

AHMED CEVDET PAŞA, *Târîh-i Cevdet*, I. Cilt, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2018.

- _____, *Tezakir* (1-12) (13-20), haz. Cavid Baysun, Ankara 1986.
- AVCI, Necati (haz.), *Tabib Ramazan'ın "er-Risâle el-Fethiyye es-Süleymaniye"si*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- BAŞTÜRK, Saadettin (haz.), *Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî/Ahbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, haz. Funda Demirtaş, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- CELALZÂDE, *Selimnâme*, Nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.
- CENGİZ, Muammer, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiye'sinin Birinci Bölümü (Metin ve Tahlil)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- DOĞAN, Mehmet, *Çerkesler Kâtibi Yusuf'un Selim-nâmesi'nin Mukâyeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (haz.), *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.
- ERKAN, Nevzat (haz.), *Celalzade Salih ve Tarih-i Mısır-ı Cedid Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- ES-SEYYİD MUHAMMED HABİB EFENDİ EL-UBEYDÎ, "Hablü'l-İ'tisâm ve Vücûbü'l-Hılâfe Fî Dîni'l-İslâm", ter. Ve tahrir: M. Cüneyt Kaya-Özgür Kavak, *Hilafet Risâleleri*, IV, ed. İsmail Kara, İstanbul 2004.
- EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evlîyâ Çelebi Seyathatnâmesi X. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2007.
- FERİDUN BEY, *Münşeât-ı Selâtin*, Süleymani Kütüphanesi, Fatih, nr. 4070.
- GÜMÜŞ, İnan (haz.), *Umûrî'l-Ümerâ (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018.
- GÜNGÖR, Tahir (haz.), *Vak'a-nüvîs Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

- GÜRIŞİK, Bihter (haz.), *Peçevî Tarihi (46b-80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Haydar Çelebi Rûznâmesi*, TSMK, Revan nr. 1955, vr. 108b-160b.
- Haydar Çelebi Rûznâmesi*, TSMK, Revan nr. 1958, vr. 204b-256b.
- HAYRULLAH EFENDÎ, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi*, C. I, X, XII, İstanbul 1853-1865.
- HOCA SAADEDDİN, *Tacü't-tevârih*, II, İstanbul 1280.
- İBN İYAS, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi (Bedayi'ü'z-Zühûr fî Vekayi'i'd-Duhûr)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016.
- İDRÎS-İ BİDLÎSÎ, *Selim Şah-nâme*, haz. Hicabi Kırılancı, Ankara 2001.
- İNAN, Göker (haz.), *Hasan Esîrî'nin Mi'yârü'd-düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)*, , Doktora Tezi, İstanbul 2017.
- İSMAİL HAKKI, "Hilafet-i İslâmiye", haz. İsmail Kara, *Hilafet Risâleleri*, III, İstanbul 2003.
- JAHA, Muharem, *Lutfi Paşa'nın (883/1488-970/1562) Halâsü'l-Ümme Fî Ma'rifeti'l-E'imme Risâlesinin Tahkik, Tahlil ve Tercümesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.
- KARABULUT, A. Rıza (yay. haz.), *Osman Oğulları'nın Menşei ve Üstün Vastfları*, Ankara 2008.
- KEMAL PAŞA-ZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, haz. Şefaettin Severcan, Ankara 1996.
- Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri)*, İstanbul 2013.
- KNOLLES, Richard, *The Generall Historie of the Turkes*, 1603.
- KÖKOĞLU, Ali (haz.), *Kemal Paşa-zâde'nin Selim-nâmesi*, , Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1994.
- LELLOUCH, Benjamin, "Abdussemmed Diyarbekri", <https://ottomanhistorianuchicago.edu/tr/historian/abdussamed-diyarbekri> (Erişim Tarihi 10.04.2018).
- MUSA EL-KUDSÎ EL-HALVETÎ, *Hilâfetin Âl-i Osman'a İntikali, Süleymaniye Kütüphanesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Kısım, nr. 4897.
- MUSTAFA KESBÎ, *İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002.
- ONUŞ, Muhammed Usame -Abdurrahman Bulut-Ahmet Çelik, *Mi'râcü'l-Eyâle, Âşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi*, İstanbul 2018.

- ÖKSÜZ, Mustafa (haz.), *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'î-t-Tevârih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil ve Tenkidi Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- ÖZCAN, Abdülkadir (haz.), *Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, İstanbul 2003.
- ÖZTÜRK, Eyüp (haz.), *Osmanlı Tarihçiliğinde Fezâil Edebiyatı (Mer'î b. Yusuf'un Kalâidü'l-İkân fî Fezâil-i Âli Osman Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- REDHOUSE, J. W., "Osmanlı Sultanlarının 'Halife' Unvanının Müdafaası, Unvanın Kadim Oluşu, Muteberliği ve Evrensel Olarak Kabulü", çev. Sami Erdem, *Hilafet Risâleleri*, I. Cilt II. Abdülhamid Devri, haz. İsmail Kara, İstanbul 2002.
- RIDVANPAŞAZÂDE ABDULLAH ÇELEBİ, *Târih-i Mısır (İnceleme ve Metin)*, haz. Samet Tınaz, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- SAKAOĞLU, Nurettin (haz.), *16. Yüzyıl Osmanlı Tarihine Kaynak Olarak "Gazâvât-nâme-i Muhammediye" Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2015.
- SESLİKAYA, Ali (haz.), *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi Rûznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014.
- SEVERCAN, Şefaettin, *Keşfi'nin Selim-namesi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1988.
- ŞABAN-I ŞİFAÎ, *Fezâil-i Âl-i Osman*, İÜ, Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 3483.
- _____, *Fezâil-i Âl-i Osman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3404.
- ŞEYH ABDÜLAZİZ ÇAVIŞ, "Hilafet-i İslâmiye", haz. Asiye Yılmaz, *Hilafet Risâleleri*, IV, ed. İsmail Kara, İstanbul 2004.
- TAN, Murat (haz.), *Osmanlı Tarihi (Ahmet Rasim) C.1, Metin-Tahlil-İndeks*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.
- TANSEL, Selâhattin, "Silâhşor'un Fetih-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri: I, 2 (17) (Ocak 1958).

- TAYYÂR-ZÂDE ATÂ, *Osmanlı Saray Tarihi/Târîh-i Enderûn*, I, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010.
- TOKDEMİR, Sadettin (haz.), *(Tabakatülmemalik ve Derecatülmusalik) Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Türk Ordusunun Savaşları ve Devletin Kurumu, İç ve Dış Siyaseti*, İstanbul 1937.
- TOYRANÎ, “Fî İcmâli’l-Kelâm Alâ Mes’ele’l-Hilâfe Beyne Ehli’l-İslâm”, ter. Şükrü Özen, *Hilafet Risâleleri*, I, 318-319.

Araştırmalar

- AKTAN, Ali, “Mısır’da Abbâsi Halifeleri”, *Belleten*, LV/214 (Ankara 1991).
- AKÜN, Ömer Faruk, “Hayrullah Efendi Tarihi”, *DİA*, XVII.
- ARNOLD, Sir Thomas W. *The Caliphate*, Oxford 1924.
- ASRAR, Ahmet, “Hilâfetin Osmanlılara Geçişİ İle İlgili Rivayetler”, çev. Süleyman Tülücü, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 22 (Şubat 1983).
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç *İslâm’da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2006.
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, I, haz. M.A. Yekta Saraç, Ankara 2016.
- BUZPINAR, Tufan, *Hilafet ve Saltanat, II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul 2016.
- _____, “Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 (İstanbul 2004).
- D’OHSSON, Mouredge, *Tableau général de l’Empire Othoman*, I, Paris 1788.
- DEMİR, Uğur “Osmanlı Hilafeti ve Son Abbasi Halifesi III. Mutevekkil (1516-1543)”, *İslâm’da Hilafet Düşüncesi ve Müessesesi: Tarihi Arka Plan ve Gelecek Tasavvuru*, ed. Mustafa S. Küçükaşcı, Ali Satan, Abdulkadir Macit, İstanbul 2019.
- EMECEN, Feridun M., “Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifai ve Şehrizade Mehmed Said’in Görüşleri Üzerine Yorumlar”, *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. F.M. Emecen-İ. Keskin-A. Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, *Osmanlı Devleti’nde Cülûs ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999.
- HALİL EDHEM BEY, “Mısır’ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II. Adına Çorlu’da Bulunan Bir Kitabe”, İstanbul 1935.

HAMMER, Baron Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (tarihsiz).

IMBER, Colin, “Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet”, *Yeniçağda Osmanlı Dünyası, Kanuni ve Çağı*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın, İstanbul 2015.

_____, “Süleyman as Caliph of the Muslims: Ebû’s-Su‘ûd’s Formulation of Ottoman Dynastic Ideology”, *Soliman le Magnifique et son Temps*, ed. Gilles Veinstein, (Paris 1992).

İNANIR, Ahmet, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

NALLINO, Carlo Alfonco, “Hilafet”, ter. Murteza Bedir, *Hilafet Risâleleri*, IV, ed. İsmail Kara, İstanbul 2004.

ÖKSÜZ, Mustafa, “Rodos Seferi’ne Dair Arapça Bir Kaynak: Abdurrahim el-Abbâsî, Minehu Rabbi’l-Beriyye Fî Feth-i Rodosî’l-Ebiyye (Gururlu Rodos’un Fethinde Mahlûkatın Rabbi’nin İhsanları)”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan’a Armağan*, haz. Hayrunnisa alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, İstanbul 2018, s. 153-171.

ÖZBARAN, Salih, “Bir Tarihçinin Oluşumu, Richard Knolles ve Türk Tarihi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV (İstanbul 2004).

ÖZTÜRK, Eyüp, “Araplar ve Osmanlı Hanedanı: Mer’î b. Yusuf Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2) 2011).

ÖZTÜRK, Özkan, *Siyaset ve Tasavvuf, Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, İstanbul 2015.

STRIPLING, George William Frederick, *The Ottoman Turks And Teh Arabs 1511-1574*, Philadelphia 1977.

SÜMER, Faruk, “Yavuz Sultan Selim Halifelîği Devraldı mı?”, *Belleten*, LVI/217 (Ankara 1992).

TANSEL, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 2016.

TAYŞİ, Serhan, “Ali Dede, Bosnevî”, *DİA*, II.

TEKİNDAG, Şehabettin, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜ Tarih Dergisi*, 25 (İstanbul 1971).

_____, *Fatih’dan III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574) Ders Notları*, İstanbul 1977.

“THE ISSUE OF THE TRANSFER OF THE CALIPHATE TO THE OTTOMANS
AND AN EVALUATION ON LITERATURE ON THIS”

Abstract

This study basically has two sections. In the first section the sources found until today concerning the last Abbasid caliph al-Mutawakkil's handing over the caliphate to Sultan Selim the Grim have been discussed. In this manner Şaban-ı Şifâî, Şehrizâde Mehmed, Mouredge d'Ohsson, Ahmad Djewdet Pasha, Atâ Bey, Redhouse and the other nineteenth century authors' opinions have been summarized. In the second section of the study, the sources that give information about the transfer of the caliphate directly or indirectly and haven't been dwelt on to this day have been handled. In this chapter, it has been claimed that from the sixteenth century there have been strong mentions about the transfer of the caliphate in both Ottoman and European sources; in these sources mentions about the delegation of caliphate have been started not from 1518 but from 1516; question about the transfer of caliphate has been expressed about not only Sultan Selim the Grim but also Suleiman the Magnificent.

Keywords

Caliphate, Sultan Selim the Grim, al-Mutawakkil, Suleiman the Magnificent.